

Tilburg University

Ik weet niet wat ze doen, joh

van Ostaaijen, Julien; de Brouwer, Leon; Jacobs, Daan; van Zuydam, Sabine

Publication date:
2018

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):

van Ostaaijen, J., de Brouwer, L., Jacobs, D., & van Zuydam, S. (2018). *Ik weet niet wat ze doen, joh: Een verkenning van de (Brabantse) niet-stemmer.*

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

21 augustus 2018

‘Ik weet niet wat ze doen, joh’

Een verkenning

van de (Brabantse) niet-stemmer

Julien van Ostaaijen, Leon de Brouwer,
Daan Jacobs, Sabine van Zuydam

In opdracht van de Provincie Noord-Brabant

Inhoudsopgave

1. Inleiding en aanpak.....	3
2. Beperkt onderzoek naar de niet-stemmer	6
3. Een verkenning van de (Brabantse) niet-stemmer.....	9
3.1 De wel-stemmer	9
3.2 De niet-stemmer.....	13
3.3 Van niet-stemmer naar wel-stemmer	19
3.4 Bijzondere groepen	24
4. Samenvatting en aanbevelingen	30
Gebruikte literatuur	36
Bijlage 1: Vragenlijst.....	37
Bijlage 2: Onderzoeksverantwoording.....	41
Bijlage 3: Tabellen.....	46

1. Inleiding en aanpak

De opkomst bij de Provinciale Statenverkiezingen en gemeenteraadsverkiezingen is erg laag vergeleken met de opkomst bij de Tweede Kamerverkiezing. Ook in de provincie Noord-Brabant (vanaf nu: Brabant) is dat verschil groot. Daar komt nog eens bij dat in Brabant de opkomst bij alle verkiezingen doorgaans lager is dan het landelijk gemiddelde. Zie tabel 1.

De (Nederlandse) verkiezingen voor Provinciale Staten en de gemeenteraad worden in de politicologische wetenschap ook wel aangeduid als tweede-ordeverkiezingen (*second order elections*). Bij tweede orde-verkiezingen is de opkomst doorgaans lager (in Nederland vergeleken met de Tweede Kamerverkiezing) en kiezers stemmen vaak met redenen die weinig met de desbetreffende bestuurslaag te maken hebben. In Nederland zijn dat met name landelijke motieven (Van Ostaaijen 2018: 43; Van der Krieken e.a. 2011).

Tabel 1: Opkomst bij de meest recente landelijke, provinciale en lokale verkiezingen, in percentages (Kiesraad, geraadpleegd op 14 juni 2018)

	Nederland	Noord-Brabant
Tweede Kamer 2012	74,57	72,65
Tweede Kamer 2017	81,57	81,27
Provinciale Staten 2011	55,97	51,43
Provinciale Staten 2015	47,76	43,64
Gemeenteraad 2014	54	50,17
Gemeenteraad 2018	54,97	51,22

Dergelijke cijfers, vooral met betrekking tot de lage opkomst, leiden tot zorg over de legitimiteit van lokale en provinciale besturen en roepen de vraag op hoe die legitimiteit versterkt kan worden. Daarom heeft de provincie Noord-Brabant aan Tilburg University gevraagd om enkele onderzoeken te doen naar manieren om de opkomst bij lokale en provinciale verkiezingen te

verhogen. Dit onderzoek is een van die onderzoeken en richt zich op motieven voor wel en niet stemmen.

De centrale vragen in dit onderzoek zijn: *Wat zijn overeenkomsten en verschillen in (niet-)opkomstgedrag van inwoners bij de lokale, provinciale en nationale verkiezingen en wat is er op basis daarvan te doen aan de lage opkomst bij met name Provinciale Staten?*

Deze vragen zijn op verschillende manieren te beantwoorden. Vaak worden vragen over opkomst en (niet-)stemgedrag beantwoord door gebruik te maken van grootschalige statistische analyses. Dan blijkt dat bepaalde groepen inwoners (bijvoorbeeld stedelingen, jongeren of bepaalde etnische groepen) minder vaak gaan stemmen dan andere (zie hoofdstuk twee). Een andere manier om achter redenen van niet-stemgedrag te komen, is om het de niet-stemmers zelf te vragen. Daarvan zijn weinig grootschalige voorbeelden, zeker met betrekking tot de gemeente en de provincie. Er zijn wel verschillende (digitale) burgerpanels waarin af en toe vragen over opkomst gesteld worden, maar de niet-stemmer wordt zelden daarbuiten opgezocht, laat staan gevonden. In dit verkennend onderzoek zoeken we de niet-stemmer daarentegen expliciet op, in zijn huis en op straat. Daarmee zijn de resultaten van dit onderzoek niet automatisch representatief voor niet-stemmers in het algemeen. Wel geven ze inzicht in mogelijke redenen om niet te gaan stemmen, de verschillen tussen de bestuurslagen en wat er aan het niet-stemgedrag gedaan kan worden.

Onderzoeksdoel en onderzoeksanpak

Dit onderzoek is uitgevoerd voor de provincie Noord-Brabant en daarom uitgevoerd in Brabantse gemeenten. Voor het onderzoek is een vragenlijst opgesteld met vragen over opkomst- en stemgedrag in het verleden en in de toekomst en enkele vragen over de persoonlijke situatie en houding ten opzichte van politiek. De meeste vragen waren ‘open’. Dat wil zeggen dat we vooraf geen antwoordcategorieën hebben opgelegd, maar op basis van de (geclusterde) antwoorden van respondenten categorieën hebben samengesteld. De vragenlijst is te vinden in bijlage 1.

Een groep van zestien studenten van (met name) Tilburg University heeft tussen 31 januari en 10 februari 2018 de vragenlijsten afgenomen, zowel deur-aan-deur als door het aanspreken van mensen op een centrale locatie. Als mensen niet opendeden, ontvingen ze een brief in de bus met daarin het verzoek de vragenlijst digitaal in te vullen. In totaal hebben de studenten 198 uur besteed aan het afnemen van vragenlijsten. Dat heeft uiteindelijk geleid tot 500 ingevulde vragenlijsten. Een uitgebreide onderzoeksrapportage, alsmede selectie van wijken waarin geënquêteerd is en hoe de enquêtedata vervolgens is geanalyseerd, is beschreven in bijlage 2.

2. Beperkt onderzoek naar de niet-stemmer

Om de opkomst bij verkiezingen te verhogen, moet je weten waarom mensen stemmen, en vooral waarom ze niet stemmen. Er zijn verschillende manieren om daarachter te komen. Zo is het gangbaar om de hoogte van de opkomst onder specifieke (sociaal-demografische) groepen te analyseren of op andere manieren te analyseren welke individuele kenmerken mogelijk leiden tot een grotere kans op niet-stemgedrag. Veel onderzoek naar niet-stemmers valt in deze categorie. Onderzoekers van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) geven aan dat niet-stemmers “vaker dan gemiddeld lager opgeleid, niet-kerkelijk, jong of juist heel oud [zijn], ze zijn negatiever over politiek en hebben minder politieke interesse” (Den Ridder & Dekker 2018: 85). Ook “onvrede, desinteresse en praktische argumenten ... komen elk verkiezingsjaar terug” (Den Ridder & Dekker 2018: 86). Deze bevindingen gelden grotendeels ook voor onderzoek naar de lokale verkiezingen. Ook daarbij komen zaken als leeftijd, opleiding, inkomen, etniciteit, politieke houding en praktische belemmeringen veelvuldig terug als relevant voor de hoogte van de lokale opkomst. Zie onderstaand tekstblok.

Relevante factoren met betrekking tot de hoogte van de opkomst van Nederlandse lokale verkiezingen (uit: Van Ostaaijen e.a. 2016)

De volgende drie categorieën factoren zijn eerst en vooral relevant voor de hoogte van de lokale opkomst:

1. *Sociaal-demografische factoren: leeftijd, opleiding, gemeentegrootte, inkomen, etniciteit*

Hoger opgeleiden en hogere inkomensgroepen zijn meer geneigd om naar de stembus te gaan dan lager opgeleiden en lagere inkomensgroepen. Onder jongeren, etnische minderheidsgroepen en inwoners van grote gemeenten is de opkomst doorgaans lager.

2. *Sociale factoren: levensstijl, geluksgevoel, sociale plicht, sociale druk/omgeving en gewoonte*

Een groter en hechter sociaal netwerk kan de opkomstgeneigdheid vergroten. Bezoekers van religieuze diensten, mensen die lid zijn van verenigingen, en mensen die vrijwilligerswerk doen, zijn meer geneigd te stemmen. Mensen die eenzaam of ongelukkig zijn, weinig vertrouwen hebben in anderen of hun gezondheid als slecht ervaren, stemmen relatief minder vaak.

3. *Politieke factoren: interesse in politiek, kennis van politiek, vertrouwen in politiek, tevredenheid over de politiek*

Mensen zijn meer geneigd om te stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen naarmate ze meer interesse en vertrouwen hebben in de politiek, meer kennis hebben van de politiek en tevredener zijn over (de kwaliteit van) het gemeentebestuur.

Daarnaast zijn er andere relevante factoren van invloed op de hoogte van de lokale opkomst. Uit het literatuuronderzoek komt naar voren dat veel kiezers aangeven niet te hebben gestemd door praktische belemmeringen, zoals geen tijd, vergeten, de oproep kwijt, afwezigheid of ziekte. Uit het kwantitatief onderzoek komt vervolgens naar voren dat het aantal stembureaus relevant is voor de hoogte van de opkomst. Een groter aantal stembureaus per duizend inwoners draagt bij aan een hogere opkomst. Andere factoren die volgens het kwantitatief onderzoek een positieve (maar beperkt) relevante relatie hebben voor de lokale opkomst, zijn het uitgeven van minstens één eurocent per inwoner aan stemfaciliteiten, verkiesbare politici met uitzonderlijk grote (lokale) bekendheid, aandacht van lokale of regionale media voor de gemeenteraadsverkiezingen en deelname van minstens één partij aan de verkiezingen per drie raadszetels in de gemeente. In het literatuuronderzoek wordt van deze factoren met name de relevantie van media-aandacht bevestigd. Daarnaast blijkt uit het literatuuronderzoek dat een hogere opkomst kan worden veroorzaakt door een grote lokale verbondenheid van inwoners, een verkiezingsdag in het weekend, de gemeenteraadsverkiezingen kort voorafgaand aan Tweede Kamerverkiezingen, electorale competitie en goede weersomstandigheden.

Soms worden niet-stemmers ook expliciet naar hun redenen voor (niet-)stemmen gevraagd. Het SCP deed dat bijvoorbeeld in 2002. Daaruit bleek de relevantie van enkele eerder genoemde

factoren zoals politieke (des)interesse als reden om niet te stemmen (SCP 2002). Ook praktische overwegingen – ziek, oud, slecht ter been, afwezig – worden vaak genoemd als men het mensen naar opkomstgedrag in het verleden vroeg (Den Ridder & Dekker 2018: 86). Maar behalve dat het heel lastig bleek om niet-stemmers bereid te vinden voor een gesprek werd met het met het onderzoek vooral duidelijk dat achter redenen om niet te stemmen vaak hele diverse en persoonlijke motieven zaten (SCP 2002: 139). Veel van dit soort onderzoek gaat bovendien expliciet over opkomstgedrag voor de Tweede Kamer. Voor de gemeente en met name voor de provincie is er helaas veel minder (en minder structureel) onderzoek naar opkomst- en stemgedrag.

3. Een verkenning van de (Brabantse) niet-stemmer

In het onderzoek hebben we de respondenten vragen gesteld over opkomstgedrag bij in totaal vijf verkiezingen. Het ging om het moment van afname van de vragenlijst om de meest recente Tweede Kamerverkiezing (2017), Provinciale Statenverkiezingen (2015) en gemeenteraadsverkiezingen (2014) en de toekomstige gemeenteraadsverkiezingen (2018) en Provinciale Statenverkiezingen (2019). We vroegen respondenten of zij bij deze verkiezingen hadden gestemd / van plan waren te stemmen en wat hiervan de redenen waren. We hebben daarbij geen gesloten antwoordcategorieën gebruikt, maar geluisterd naar wat onze respondenten te zeggen hadden.

3.1 De wel-stemmer

De respondenten die bij een of meer verkiezingen hebben gestemd of dat van plan zijn, hebben daarvoor allerlei redenen. Op basis van hun inbreng hebben we de volgende categorieën samengesteld.

Tabel A: De classificatie van de antwoorden waarom mensen stemmen

Hoofdcategorie	Subcategorie
1. Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	a) Algemeen / 'invloed uitoefenen' / 'richting geven' / 'stem niet verloren laten gaan' b) Steun (of juist niet) voor bepaalde partij / bepaalde stroming / bepaald beleid
2. Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	Algemeen ('stemmen is / verkiezingen zijn belangrijk', 'belangrijk', 'elke stem telt') / stemmen is belangrijk voor democratie/toekomst / belang van meedoen / belang van samenwerken / betrokkenheid
3. Wil mijn mening laten horen	Algemeen (belang van) mening geven / laten weten hoe je erover denkt / 'stem laten horen'
4. Stemmen is een recht	a) Algemeen ('stemmen is een recht', 'stemrecht') b) Je kunt/moet gebruik maken van je stemrecht c) (Variaties op:) 'Als je niet stemt, moet je ook niet zeuren'
5. Stemmen is een plicht	Stemmen is een plicht / 'plicht'
6. Stemmen is een gewoonte	Gewoonte / 'ik stem altijd' / 'hoort erbij' / 'ik heb het gevoel dat ik dit moet doen'

7. Eigenschappen specifieke bestuurslaag	a) Algemeen b) Nabijheid / 'iemand op de lijst die ik ken' c) Belang voor het kiezen van de Eerste Kamer
8. Overig	a) Het was de eerste keer dat ik mocht stemmen b) Moest van mijn ouders / komt door school / gestimuleerd door iemand c) Door de media / aandacht d) Weet niet e) Niet te classificeren

Als we vervolgens naar de opkomstmotieven bij de verschillende verkiezingen kijken, valt een aantal overeenkomsten op (tabel B). Bij alle drie de verkiezingen is invloed uitoefenen of iets willen bereiken de meest genoemde reden om te gaan stemmen. Het vormt een kwart van de redenen van lokaal en provinciaal opkomstgedrag en bijna een derde van de redenen van nationaal opkomstgedrag. Uit de open antwoorden blijkt dat het meestal een vrij algemene uitspraak betreft, vaak het benadrukken van het belang van 'invloed uitoefenen'. Daarnaast wordt gesproken over meer specifieke invloed (categorie 1b in tabel A). Dat gaat dan om steun voor (of tegen) een partij, beleid, beweging en/of ontwikkeling. Bij zowel de lokale, provinciale als nationale verkiezingen geldt dit voor een op tien redenen.

Tabel B: De belangrijkste redenen om te stemmen bij afgelopen verkiezingen^a

Tweede Kamer (n=503)		Provinciale Staten (n=264)		Gemeenteraad (n=325)	
Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	31	Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	24	Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	26
Stemmen is een recht	21	Stemmen is een recht	18	Eigenschappen specifieke bestuurslaag	25
Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	12	Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	14	Stemmen is een recht	17
Wil mijn mening laten horen	8	Stemmen is een plicht	11	Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	12
Overig	8	Eigenschappen specifieke bestuurslaag	9	Stemmen is een plicht	7
Stemmen is een plicht	7	Wil mijn mening laten horen	9	Overig	5
Stemmen is een gewoonte	6	Overig	8	Stemmen is een gewoonte	5

Eigenschappen specifieke bestuurslaag	5	Stemmen is een gewoonte	8	Wil mijn mening laten horen	4
---------------------------------------	---	-------------------------	---	-----------------------------	---

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden (het aantal gegeven antwoorden is groter dan het aantal respondenten; dat geldt ook voor de andere tabellen in dit hoofdstuk; voor meer informatie daarover: bijlage 2).

Ook het belang van (meedoen aan) verkiezingen en democratie komt met twaalf tot veertien procent van de redenen bij alle bestuurslagen ongeveer evenveel voor. Bij ‘stemmen is een recht’ zijn de verschillen weer wat groter. Dat wordt voor de Tweede Kamer (procentueel) vaker genoemd dan voor de subnationale verkiezingen. ‘Stemmen is een plicht’ komt daarentegen relatief wat vaker bij Provinciale Staten voor. Dat geldt ook voor stemmen uit gewoonte. Als we vervolgens enkel kijken naar de antwoorden die betrekking hebben op het feit dat stemmen een recht, plicht of gewoonte is of dat het in het algemeen belangrijk of goed voor de democratie/toekomst is – redenen die het meest los lijken te staan van een specifieke bestuurslaag – dan komen dergelijke redenen bij de provincie vaker voor dan landelijk en lokaal. Veruit het grootste verschil in redenen voor opkomstgedrag is echter te vinden in het al dan niet expliciet benoemen van de bestuurslaag. Voor de Tweede Kamer is dat erg laag, maar veel formuleringen over het uitoefenen van invloed (categorie 1) lijken desalniettemin het belang van met name landelijk bestuur te suggereren, bijvoorbeeld als ze worden omkleed met bepalingen als ‘gezien de onrust in Nederland’ of ‘bepalen wie aan de macht komt’. Interessanter is het daarom om de twee ‘tweede order verkiezingen’ op dit punt nader te analyseren. Dan blijkt dat in een kwart van de redenen die gegeven worden voor lokaal stemmen (het belang van) de gemeente (raad) genoemd wordt. Er wordt dan bijvoorbeeld gezegd: “*Belangrijk dat onze stad goed bestuurd wordt*”. Of “*Er wordt beslist over zaken die in de gemeente spelen en waar je direct mee te maken krijgt. Dus wel belangrijk*”. Daarnaast wordt in een groot deel van de antwoorden ook de nabijheid van de gemeentelijke bestuurslaag benadrukt. “*Gemeente is belangrijk omdat het dichtbij mij is*” of “*Gestemd op iemand die ik persoonlijk ken om die te steunen*”. Het percentage redenen voor provinciaal opkomstgedrag waarbij expliciet op (het belang van)

de provincie wordt ingegaan, is met ruim negen procent fors lager. En in ongeveer een derde van die redenen gaat het om het indirect kiezen van de Eerste Kamer.

Als we vervolgens kijken naar redenen voor toekomstig opkomstgedrag (tabel C) verandert het de bevindingen niet veel. Ook in de toekomst is invloed uitoefenen of iets bereiken de belangrijkste reden om te gaan stemmen en de eigenschappen van de specifieke bestuurslaag spelen vooral bij de gemeente een grote rol. Wat nog wel opvalt, is dat het belang van meedoen/verkiezingen/democratie – en in iets mindere mate, het laten horen van een mening – voor de toekomstige Provinciale Statenverkiezing vaker wordt genoemd dan voor de Provinciale Statenverkiezing in het verleden. Voor de gemeenteraadsverkiezing wordt vooral het laten horen van de eigen mening vaker genoemd.

Tabel C: De belangrijkste redenen om te stemmen bij toekomstige verkiezingen^a

Provinciale Staten (n=346)		Gemeenteraad (n=398)	
Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	25	Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	28
Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	18	Eigenschappen specifieke bestuurslaag	25
Stemmen is een recht	17	Stemmen is een recht	15
Wil mijn mening laten horen	11	Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	11
Stemmen is een plicht	8	Wil mijn mening laten horen	9
Eigenschappen specifieke bestuurslaag	8	Stemmen is een plicht	7

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.

Een reden voor dergelijke verschillen kan zijn dat men enkele jaren voorafgaand aan de verkiezing wellicht anders – en mogelijk optimistischer – over het eigen opkomstgedrag denkt dan op het moment zelf. Dat blijkt ook uit het feit dat meer mensen aangeven in de toekomst te gaan stemmen dan degene die zeggen in het verleden te hebben gestemd. Wellicht dat een deel van de respondenten vooraf wel het (abstracte) belang van de verkiezingen erkent, maar dat dit belang – als het eenmaal zover is – niet voldoende motivatie oplevert om ook daadwerkelijk de gang naar de stembus te maken.

3.2 De niet-stemmer

Naast de wel-stemmer ging onze aandacht in het onderzoek vooral uit naar de niet-stemmer: de respondenten die aangaven in het verleden bij een of meer van de door ons onderscheiden verkiezingen niet te hebben gestemd en/of aangaven in de toekomst bij een of meer van de door ons geselecteerde verkiezingen niet te stemmen. Zij gaven daarvoor verschillende redenen. Op basis van hun open antwoorden hebben we de volgende categorieën voor niet-stemgedrag samengesteld (tabel D).

Tabel D: De classificatie van de antwoorden waarom mensen niet stemmen

Hoofdcategorie	Subcategorie
1. Gebrek aan kennis	a) Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of niet gespecificeerd / ‘het zegt me niet zoveel’ b) Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing c) Gebrek aan kennis over (standpunten van) politieke partijen en politici d) Ik wist niet dat er verkiezingen waren
2. Afkeer / gebrek aan interesse	a) Afkeer van politiek / politici doen hun eigen ding / politici luisteren niet b) Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd / ‘ik houd me er niet mee bezig’ / staat ver van me af’ c) Geen interesse in (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag
3. Het nut er niet van zien	a) Stemmen heeft geen nut, in het algemeen of niet nader gespecificeerd / ‘stem heeft geen invloed’ b) Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag / (stemmen voor) deze bestuurslaag is niet belangrijk
4. Praktische redenen	a) Ik was weg / op vakantie / in het buitenland b) Ik had geen tijd om te stemmen / was ziek c) Ik had/heb niet de stemgerechtigde leeftijd / ik mocht (nog) niet stemmen
5. Overig	a) Niet te classificeren b) Te weinig media aandacht / je hoort er weinig van / ik heb geen info ontvangen c) Ik heb me er niet in verdiept / laksheid / vergeten / geen zin d) Weet niet

Als we vervolgens kijken naar welke redenen om niet te stemmen bij welke verkiezing (vaak) genoemd worden, dan zijn er duidelijke verschillen. Elke bestuurslaag kent een andere meest genoemde reden (tabel E). Voor de Tweede Kamer is dat afkeer / gebrek aan interesse

(37% van de redenen), voor Provinciale Staten een gebrek aan kennis (31%) en voor de gemeenteraad praktische redenen (34%). Veel respondenten uit die laatste groep gaven aan niet stemgerechtigd te zijn, onder andere omdat ze destijds minderjarig waren. In tabel F zijn die respondenten weggelaten. Op die manier geeft tabel F het overzicht van de belangrijkste redenen – in subcategorieën – om niet te stemmen, van de stemgerechtigde respondenten. Ook dan blijken er de nodige verschillen en kent elke bestuurslaag een andere meest genoemde reden. Bij de Tweede Kamer is dat afkeer van de politiek (23% van de redenen), bij de provincie gebrek aan kennis over de provincie (18%) en bij de gemeenteraad desinteresse (18%).

Tabel E: Belangrijkste redenen niet-stemmen recente verkiezingen (hoofdcategorieën)^a

Tweede Kamer (n=81)		Provinciale Staten (n=249)		Gemeenteraad (n=188)	
Afkeer / gebrek aan interesse	37	Gebrek aan kennis	31	Praktische redenen	34
Praktische redenen	28	Praktische redenen	24	Afkeer / gebrek aan interesse	21
Het nut er niet van zien	17	Afkeer / gebrek aan interesse	20	Overig	19
Gebrek aan kennis	10	Overig	17	Gebrek aan kennis	16
Overig	7	Het nut er niet van zien	9	Het nut er niet van in zien	11

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.

Tabel F: Belangrijkste redenen niet-stemmen recente verkiezingen (subcategorieën, m.u.v. de respondenten die aangaven niet kiesgerechtigd te zijn)^a

Tweede Kamer (n=75)		Provinciale Staten (n=214)		Gemeenteraad (n=143)	
Afkeer van politiek	23	Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	18	Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd	18
Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd	23	Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd	13	Ik heb me er niet in verdiept / laksheid / vergeten / geen zin	14
Stemmen heeft geen nut, in het algemeen of niet nader gespecificeerd	17	Ik heb me er niet in verdiept / laksheid / vergeten / geen zin	9	Afkeer van politiek	9
Ik had geen tijd om te stemmen / was ziek	9	Ik wist niet dat er verkiezingen waren	8	Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag	8
Ik was weg / op vakantie / in het buitenland	8	Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen	8		

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.

Hierna worden de redenen voor thuisblijven bij de recente verkiezingen van de drie bestuurslagen besproken. Daarna volgen nog de redenen die zijn gegeven voor het thuisblijven bij verkiezingen in de toekomst.

Thuisblijven bij landelijke verkiezingen

Ruim de helft van alle gegeven redenen om niet te stemmen voor de Tweede Kamer gaat over afkeer of desinteresse in de politiek. Afkeer betreft antwoorden als *“Het boeit me niet wat er gebeurt. Het is een grote poppenkast en verder niets”* of *“Ze doen hun eigen gang ... Goude bergen beloven, niks presteren”*. De subcategorie desinteresse bevat zakelijkere reacties. Dan wordt vooral het antwoord *“Geen interesse”* of een variant daarop gegeven, zoals *“Ik houd me er niet mee bezig”*. De derde meest voorkomende reden om niet te stemmen voor de Tweede Kamer die onze respondenten gaven, was dat het nut er niet van ingezien werd. Dat gaat om uitspraken als *“Met zoveel stemmen maakt het geen verschil”* of *“Ik heb niet zozeer de indruk dat het iets uitmaakt”*. Ten slotte valt op dat praktische redenen veel voorkomen. Dat gaat dan

om respondenten die niet in Nederland waren op het moment van de verkiezing (bijvoorbeeld vanwege vakantie) of aangaven geen tijd te hebben (*“Werken, altijd onderweg”*).

Thuisblijven bij provinciale verkiezingen

Als we vervolgens de redenen om niet te stemmen voor de Provinciale Staten naast die van de Tweede Kamer leggen, zijn er duidelijke verschillen. Bij Provinciale Staten is de meest genoemde reden waarom respondenten niet gaan stemmen het gebrek aan kennis. Deze reden komt twee keer vaker voor dan bij de lokale verkiezing en drie keer vaker dan bij de Tweede Kamerverkiezing. Bovendien richt het grootste deel van deze redenen zich expliciet op de provinciale bestuurslaag. Het gaat dan dus niet om gebrek aan (politieke) kennis in het algemeen, maar om kennis over de provincie of de Provinciale Staten. Respondenten geven aan: *“Ik heb geen idee wat de Provinciale Staten inhouden dus ik stem ook niet”* of *“Ik weet niet eens wat die mensen doen, waarom zou ik dan gaan stemmen joh”*. Daarnaast is er een kleiner aantal redenen dat relateert aan een gebrek aan politieke kennis in het algemeen of waarvan niet precies te specificeren is waar het gebrek aan kennis betrekking op heeft. Dat gaat dan om uitspraken als *“Ik ken er niks van”* of *“Ik weet er niet genoeg van”*. Dat kan over de provincie of provinciale politiek gaan, maar wordt doorgaans niet toegelicht. En ten slotte blijkt uit een deel van de antwoorden dat men niet wist dat/wanneer de verkiezing plaatsvond. Dat betreft dan uitspraken als: *“Is me totaal ontgaan”* of *“geen idee dat het plaatsvond”*. Een tweede serie redenen betreft ‘geen interesse’ en het daaraan gerelateerde ‘ik heb me er niet in verdiept’. Beide categorieën lijken aan te geven dat veel respondenten weinig moeite willen doen voor de verkiezing van Provinciale Staten. Wat in tegenstelling tot de Tweede Kamer – en in mindere mate de gemeenteraad – opvalt, is dat weinig respondenten echte afkeer tonen. Met andere woorden: de wat hardere uitspraken over het functioneren van politici of ‘de politiek’ blijven bij de Provinciale Statenverkiezing vaker achterwege. In plaats daarvan houden velen het op uitspraken als *“geen interesse”*, *“minder interessant”* of *“boeit me niet”*. Slechts een enkele keer wordt het verder toegelicht, bijvoorbeeld met een uitspraak als: *“Het gaat om de Tweede Kamer”*. Desalniettemin komt de gehele categorie ‘geen interesse’ bij de

provincie minder vaak voor dan bij de gemeenteraad en – vooral – de Tweede Kamer. En datzelfde geldt voor de categorie ‘het nut er niet van inzien’. In negen procent van de door respondenten gegeven redenen voor niet-stemgedrag bij de provinciale verkiezingen komt dat terug, minder dan bij de andere twee bestuurslagen.

Thuisblijven bij lokale verkiezingen

De meest voorkomende reden die respondenten geven om niet te stemmen voor de gemeenteraad is het wat zakelijk of neutraal geformuleerde “*Geen interesse*” of een variant daarop. Bij een deel van de antwoorden is de rol van de gemeente wel te vermoeden, zoals “*Omdat dat mij niet aanspreekt*”, maar slechts bij een klein deel van de antwoorden is de rol van de gemeente explicieter, zoals “*Niet interessant. Het gaat om de tweede kamer*” en “*de onderwerpen interesseren me niet*”. Wat hardere uitspraken die vallen onder de categorie ‘afkeer’ komen met negen procent van de redenen vaker voor dan bij de Provinciale Statenverkiezing, maar lang niet zoveel als bij de Tweede Kamer. Met veertien procent van de redenen wordt ook ‘*me er niet in te hebben verdiept*’ of “*teveel moeite*” of “*laksheid*” relatief vaak genoemd. Dat kan duiden op desinteresse – en daar lijkt het in de meeste gevallen ook op –, maar zou ook een behoefte aan meer informatie kunnen inhouden. Dat laatste wordt slechts in een enkel geval expliciet gemaakt: “*ben wel geïnteresseerd, maar heb het heel druk dus kan me er niet genoeg in verdiepen. Als er meer info gegeven zou worden, zou dat helpen*”. En ten slotte speelt ook gebrek aan kennis een rol. Deze groep is min of meer gelijkmatig verdeeld in vier groepen met de volgende redenen: het gebrek aan kennis in het algemeen, het gebrek aan kennis over de gemeente / deze verkiezing, het gebrek aan kennis over de (standpunten van) politieke partijen en politici en het gebrek aan kennis van de verkiezingsdatum. De ranglijst wordt gesloten door de categorie redenen van respondenten die aangeven het nut niet te zien. Daarvan gaat een deel over het nut van stemmen in het algemeen, zoals: “*Ik heb niet zozeer de indruk dat het iets uitmaakt*”. Een tweede even groot deel gaat over het nut van het lokale niveau: “*Niet belangrijk genoeg*” of “*Met gemeente heb ik ook niks te schaffen*”.

Thuisblijven in de toekomst

We hebben in de vragenlijst niet alleen teruggekeken naar verkiezingen in het verleden. We hebben ook gevraagd naar opkomstgedrag voor de op dat moment aanstaande gemeenteraadsverkiezingen van 2018 en Provinciale Statenverkiezingen van 2019. Op deze manier kijken we of opgegeven redenen voor toekomstig niet-stemgedrag verschillen met die voor niet-stemgedrag in het verleden. Hieronder gaan we daar verder op in.

Tabel G: Argumenten voor het niet-stemmen bij de toekomstige verkiezingen: gemeenteraad (2018) en Provinciale Staten (2019) (hoofdcategorieën)^a

Provinciale Staten (n=102)		Gemeenteraad (n=89)	
Gebrek aan interesse / afkeer	33	Gebrek aan interesse / afkeer	44
Gebrek aan kennis	30	Overig	25
Het nut er niet van zien	21	Gebrek aan kennis	15
Overig	12	Het nut er niet van zien	9
Praktische redenen	4	Praktische redenen	8

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.

Tabel H: Argumenten voor het niet-stemmen bij de gemeenteraadsverkiezing van 2018 en de Provinciale Statenverkiezingen van 2019 (subcategorieën)^a

Provinciale Staten (n=102)		Gemeenteraad (n=89)	
Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd	20	Afkeer van politiek	21
Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag	15	Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd	20
Afkeer van politiek	12	Ik heb me er niet in verdiept	8
Stemmen heeft geen nut, in het algemeen of niet nader gespecificeerd	11	Gebrek aan kennis over (standpunten van) politieke partijen en politici	7
Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag	10	Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of niet gespecificeerd	6
Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of niet gespecificeerd	9	Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag	6

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.¹

¹ Voor de gemeenteraad viel elf procent van de redenen in de categorie 'niet te classificeren'.

Bij het toekomstig niet-stemgedrag zien we enigszins dezelfde patronen als voor het niet-stemgedrag in het verleden. Geen interesse of zelfs afkeer zijn redenen die wederom veel voorkomen en deze worden nu bij beide bestuurslagen zelfs het meest genoemd. Wel valt op dat ‘afkeer’ bij de provincie wederom minder vaak voorkomt dan bij de gemeenteraad. Daarnaast komt gebrek aan kennis van de provincie ook hier duidelijk terug als een belangrijke reden om niet te stemmen voor Provinciale Staten. Dat komt met dertig procent van de redenen twee keer zo vaak voor als bij de redenen om niet te stemmen voor de gemeenteraadsverkiezing. Ook het gebrek aan nut wordt bij de Provinciale Staten twee keer zo vaak genoemd. Praktische redenen worden zoals verwacht vooraf nauwelijks genoemd als het gaat om toekomstig stemgedrag voor zowel de gemeenteraad als Provinciale Staten.

3.3 Van niet-stemmer naar wel-stemmer

In het onderzoek hebben we naast het vragen naar redenen voor (niet-)stemgedrag ook gevraagd wat er zou moeten gebeuren om de niet-stemmer of de twijfelaar toch naar de stembus te krijgen. Ook hier hebben we op basis van alle gegeven antwoorden categorieën gemaakt, zie tabel 1.

Tabel 1: De classificering van de antwoorden wat er moet gebeuren om te stemmen

Hoofdcategorie	Subcategorie / toelichting
1. Niets	Niets / ik ga sowieso niet stemmen
2. Er moet meer informatie gegeven worden	a) Meer informatie in het algemeen / duidelijkheid / al dan niet over het ‘nut’ b) Meer informatie over deze bestuurslaag c) Meer informatie over de (deelnemende) politici en politieke partijen d) Meer informatie over wanneer deze verkiezing is
3. Er moet meer aandacht voor zijn / aansprekende campagne	a) Meer (media) aandacht / reclame / meer bekendheid b) Campagne moet aansprekender, ik moet geprikkeld/geactiveerd worden, zorgen dat het gaat spelen, ik moet geïnteresseerd/overtuigd worden
4. ‘Politici’ moeten anders functioneren	‘Politici’ moeten anders functioneren / beter luisteren / we hebben betere politici nodig
5. Er moet ander / specifiek beleid gemaakt worden	Er moet ander/specifiek beleid worden gemaakt / er moet een specifieke politicus of partij opkomen voor mijn belangen / mijn

	specifieke belangen moeten beter in het beleid tot uiting komen / door politici beter opgepakt worden / iets doen voor mijn buurt
6. Weet niet	Weet niet / geen idee
7. Overig	a) Niet te specificeren b) Mogelijkheid van online stemmen c) Ik moet me er zelf meer/beter in verdiepen d) De kiesgerechtigde leeftijd moet omlaag e) Ik moet meer tijd hebben / er moet langer gestemd kunnen worden / een vrije dag geven

We kijken in deze paragraaf eerst naar de groep die aangaf niet te stemmen (de twijfelaars komen later aan bod). Dan blijkt dat een groot deel van die niet-stemmers aangeeft dat er helemaal niets gedaan kan worden om hun gedrag te veranderen (tabel J). Bij zowel de lokale als provinciale verkiezingen gaat het dan om een kwart van de antwoorden. Een iets kleinere groep respondenten geeft ‘meer informatie’ aan op de vraag wat moet gebeuren om toch te stemmen. Voor wat betreft de Provinciale Statenverkiezing is ‘meer informatie’ met 31% van de antwoorden zelfs de grootste categorie en een groot verschil met de 18% bij gemeenten.

Tabel J: Argumenten voor het voorgenomen opkomstgedrag van de gemeenteraadsverkiezing van 2018 en de Provinciale Statenverkiezingen van 2019^a

	De belangrijkste zaken die moeten gebeuren om niet-stemmers toch te laten stemmen (respectievelijk n=80, n=99)		Wat kan de gemeente/provincie doen om de niet-stemmers toch te laten stemmen (respectievelijk n=78, n=97)	
Lokale verkiezing	Niets	25	Niets	40
	Er moet meer informatie worden gegeven	18	Er moet meer informatie worden gegeven	15
	‘Politici’ moeten anders functioneren	15	‘Politici’ moeten anders functioneren	12
	Overig	15	Er moet meer aandacht voor zijn / aansprekende campagne	10
	Er moet meer aandacht voor zijn / aansprekende campagne	14	Overig	9
Provinciale verkiezing	Er moet meer informatie worden gegeven	31	Niets	31
	Niets	24	Er moet meer informatie worden gegeven	25

	Overig	13	Er moet meer aandacht voor zijn / aansprekende campagne	10
	Er moet meer aandacht voor zijn / aansprekende campagne	10	‘Politici’ moeten anders functioneren	10
	‘Politici’ moeten anders functioneren	9	Weet niet	10

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.

Meer informatie

Van de antwoorden voor Provinciale Staten die wijzen op een grotere informatiebehoefte gaat meer dan de helft over meer informatie in het algemeen. Dat is deels min of meer neutrale kennisbehoefte, zoals *“Betere uitleg en makkelijker uitleg. Dat het begrijpelijk wordt voor iedereen”* of *“Meer kennis ervan krijgen”*. Sommige antwoorden gaan specifiek over het nut ervan: *“Duidelijker zijn wat het oplevert en wat de resultaten zijn”* of *“Ik zie het nut er niet van in ... dus dat veranderen”*. Andere antwoorden gaan over de Provinciale Staten in het bijzonder. Dan wordt onder andere gesteld: *“Meer informatie, belangrijke onderwerpen in de provincie waarin ik een belang heb”* of *“Ik denk dat ik van de provincie meer het nut moet weten. Wat hebben die voor meerwaarde?”* De kleinste groep antwoorden binnen deze categorie ging over meer informatie over (deelnemende) politici en politieke partijen: *“Misschien wat meer campagne. Want nu ken ik niemand op wie ik zou moeten stemmen. Er is wat minder over bekend denk ik”*. Ook voor de lokale verkiezingen bestaat een kennisbehoefte, zij het wat minder omvangrijk dan bij de Provinciale Statenverkiezing. De informatiebehoefte gaat met name over informatie in het algemeen, zoals *“Ik moet er meer vanaf weten”*. In een enkel geval gaat het wat specifiek over de gemeente, bijvoorbeeld: *“Beter op de hoogte brengen wat er lokaal gebeurt”*.

Meer (media) aandacht

Daarnaast blijkt uit de antwoorden dat respondenten provinciaal meer aandacht en een meer aansprekende campagne wensen. Het gaat dan om *“meer media-aandacht”* en *“meer publiciteit”*. Dat wordt doorgaans niet verder toegelicht. De enkelingen die dat wel doen, noemen verschillende media, waaronder reclame, internet, sociale media, tv, facebook en ‘Jinek’. Lokaal wordt er ook

vooral in het algemeen gesproken over (media) aandacht en informatie, alsmede dat het meer ‘dagelijks gesprek wordt’, meer sociale media promoten en “*mij prikkelen wel te stemmen*”.

Anders functioneren politici

Een deel van de antwoorden om de opkomst te verhogen, is het anders functioneren van politici. Dat wordt zowel lokaal als provinciaal genoemd. Provinciaal wordt onder andere gezegd: “*Eerlijk en open ... zijn*”, “*Misschien een keer betrouwbare mensen*”, “*Beter communiceren*” en “*Luisteren naar het volk*”. Lokaal wordt onder andere genoemd “*Actief in de stad zijn, minder afstand tussen gemeenten en de burgers. Wat persoonlijker tussen politici en de inwoners*”, maar ook zaken als “*Dat ze gaan luisteren*” en “*Beloftes nakomen*”. In diezelfde categorie pleit een enkeling er zelfs nog voor om ‘*Pim aan te stellen*’ of een soortgelijke minder realistische optie. In het algemeen geldt dat de antwoorden in deze categorie vooral een uiting van grote onvrede over de politiek lijken te zijn. Het zijn – voor de provincie meer dan de gemeente – algemene negatieve beelden over ‘de politiek’ die maar beperkt met de specifieke bestuurslaag te maken hebben.

Rol provincie en gemeente

Een deel van de respondenten geeft aan dat meer kennis hen naar de stembus kan krijgen. Zij zien daarin ook een taak voor de provincie en gemeente. Van de lokale niet-stemmer vindt 15% dat de gemeente meer informatie kan geven om hem te laten stemmen. Bij de provincie is dat 25%. Over hoe dat moet, laten respondenten zich doorgaans minder uit. Bij de provincie blijft het meestal bij “*Informerer hierover*” of “*Meer duidelijkheid geven*”. Een enkeling geeft desalniettemin de voorkeur voor “*iets in de bus*”. Een ander juist voor (nationale) TV aandacht. Ook in antwoorden waarin meer aandacht gevraagd wordt, wordt hooguit summiere en uiteenlopende toelichting gegeven, zoals het gebruik van de media als informatiekanaal en meer adverteren en reclame. Een soortgelijk beeld komt naar voren uit de antwoorden voor het lokaal thuisblijfgedrag. Zo wordt onder andere gepleit voor: “*Belang van het stemmen laten zien*” en “*Meer reminders, meer op social media jongeren informeren*”. Daarnaast is ook hier een behoefte

aan een anders functionerende politiek. *“Dan moeten ze aantonen dat er meer voor de gewone burgers gedaan kan worden”, “Beter aan afspraken houden” en “Zorgen dat er wat gepresteerd wordt”*. Bij veel van de antwoorden in deze categorie wordt echter via de antwoorden vooral onvrede geuit, zoals: *“Al die zakkenvullers vervangen met normale mensen”* en *“niet alles in eigen zak steken”*.

De twijfelaar

In het onderzoek hadden we daarnaast aandacht voor de twijfelaar. Heeft de twijfelaar een andere aanpak nodig dan de uitgesproken niet-stemmer? Dat lijkt zo te zijn. Met name de behoefte aan informatie valt op (zie tabel K). De meeste niet-stemmers gaven aan dat niets hen tot wel-stemmer zou kunnen maken, maar de twijfelaars geven in grotere getalen aan dat meer informatie kan helpen. Dat geldt allereerst voor de provinciale Staten. *“Meer duidelijkheid waar het voor is, op tv en duidelijk wanneer en waarom het belangrijk is om te gaan stemmen”* en *“Het belang, weten wat ze precies doen en besproken word en welke invloed ze hebben”*. Die informatievoorziening moet volgens de respondenten ook grotendeels van de provincie komen. Uit de beperkte toelichting blijkt dat sommige respondenten willen dat de provincie inwoners *“duidelijk informeren”* of zorgen voor *“goede voorlichting”*. Een enkeling is concreter of uitgebreider, bijvoorbeeld: *“Betere voorlichting, eenvoudige voorlichting. Spotjes op tv, op bepaalde programma’s uitleg. Nieuwspolls. Debatten organiseren. Niet qua post of flyers maar wel op het nieuws wat de partijprogramma’s zijn et cetera”*. Voor de gemeente geldt min of meer hetzelfde. Ook daar is de behoefte aan informatie aanzienlijk. Het gaat dan vooral om *“meer informatie”*. Een enkeling is uitgebreider: *“Informatie over waar de verkiezingen voor is en informatie over op wie ik kan stemmen – informatie over wat hun standpunten zijn – informatie over hoe ik moet stemmen”*. Van de gemeente wordt vooral meer informatie, duidelijkheid en voorlichting verwacht.

Tabel K: Argumenten voor het voorgenomen opkomstgedrag van de gemeenteraadsverkiezing van 2018 en de Provinciale Statenverkiezingen van 2019^a

	De belangrijkste zaken die moeten gebeuren om twijfelaars over de streep te trekken (respectievelijk n=41, n=84)		Wat kan de gemeente/provincie doen om de twijfelaars over de streep te trekken (respectievelijk n=44, n=86)	
Gemeente	Er moet meer informatie gegeven worden	37	Er moet meer informatie gegeven worden	43
	Weet niet	24	Er moet meer aandacht voor zijn / aansprekende campagne	21
	Er moet meer aandacht voor zijn / aansprekende campagne	17	Weet niet	16
	Overig	12	Overig	7
	Er moet ander / specifiek beleid gemaakt worden	5	Niets	7
Provincie	Er moet meer informatie gegeven worden	48	Er moet meer informatie gegeven worden	45
	Er moet meer aandacht voor zijn / aansprekende campagne	17	Er moet meer aandacht voor zijn / aansprekende campagne	17
	Overig	17	Weet niet	14
	Weet niet	14	Overig	8
			Niets	8

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.

3.4 Bijzondere groepen

Als laatste onderdeel van de analyse hebben we enkele onderdelen/doelgroepen uit de vragenlijst nader bekeken. De resultaten daarvan worden in deze paragraaf besproken.

Jongeren

Leeftijd speelt bij opkomstgedrag een rol. Zo zouden jongeren minder vaak gaan stemmen (zie ook hoofdstuk twee). Zij staan mede daarom vaak in de aandacht van bestuurders. Vandaar dat we de jongeren er hier apart uitlichten door te kijken naar de bijna honderd jongeren (tot en met 27 jaar) die aan ons onderzoek hebben meegedaan. Daarvan geeft bijna de helft aan dat de stemgerechtigde leeftijd de reden is om (destijds) niet te stemmen – er is dus een relatieve oververtegenwoordiging van jongeren tot en met 21 jaar in onze steekproef. Als we de

niet-kiesgerechtigden uit de analyse laten, vinden we over het algemeen soortgelijke antwoorden als van alle respondenten. Het grootste verschil zit in de categorie 'ik wist niet dat er verkiezingen waren'. Dit komt in de redenen die jongeren aangeven meer dan twee keer zoveel voor dan bij alle respondenten (provincie: 18% t.o.v. 8%, gemeente 14% t.o.v. 6%). Gebrek aan algemene kennis komt onder de antwoorden dan weer veel minder voor (provincie: 3% t.o.v. 8%, gemeente: 0% t.o.v. 5%). En in vergelijking tot alle respondenten geven jongeren niet (veel) vaker of juist minder vaak aan dat gebrek aan kennis over de specifieke bestuurslaag (gemeente/provincie) of specifieke verkiezing een reden is om niet te stemmen. De percentages liggen daar dicht bij elkaar. Wel geven jongeren minder vaak blijk van afkeer van politiek als hen naar redenen van niet-stemgedrag voor provincie en gemeente wordt gevraagd.

Politieke houding

Vervolgens hebben we gekeken naar het opkomstgedrag van respondenten met bepaalde politieke houdingen: interesse, vertrouwen en ervaren relevantie van de desbetreffende bestuurslaag. Daaruit blijkt dat respondenten met meer interesse en vertrouwen in de provincie/gemeente en de respondenten die de provincie/gemeente als invloedrijk op het eigen leven zien, in grote(re) getalen aangeven voor die bestuurslaag te hebben gestemd. Meer precies: 93% van de respondenten die tamelijk/zeer geïnteresseerd zijn in het landsbestuur/regering gaat stemmen voor de Tweede Kamer; 81% van de respondenten die tamelijk/zeer geïnteresseerd zijn in het provinciebestuur gaat stemmen voor Provinciale Staten; 83% van de respondenten die tamelijk/zeer geïnteresseerd zijn in het gemeentebestuur gaat stemmen voor de gemeenteraad. Voor wat betreft vertrouwen gaat 93% van de respondenten die (tamelijk) veel vertrouwen heeft in het landsbestuur / de regering stemmen voor de Tweede Kamer; 63% van de respondenten die (tamelijk) veel vertrouwen heeft in het provinciebestuur gaat stemmen voor Provinciale Staten; 70% van de respondenten die (tamelijk) veel vertrouwen heeft in het gemeentebestuur gaat stemmen voor de gemeenteraad. We stelden ook de vraag of beslissingen van de drie bestuurslagen over het algemeen invloed hebben op het leven van de respondent. Van de respondenten die vinden dat het landsbestuur / de regering tamelijk (veel) invloed heeft, stemt

92% voor de Tweede Kamer, voor de groep die vindt dat het provinciebestuur tamelijk (veel) invloed heeft, stemt 73% voor Provinciale Staten en voor de groep die vindt van het gemeentebestuur tamelijk (veel) invloed heeft, stemt 78% voor de gemeenteraad.

Laag- en middelbaar opgeleiden

Ook van lager opgeleiden is bekend dat ze minder snel stemmen. Vandaar dat we onze respondenten hebben verdeeld in een groep ‘hoger opgeleid’ en ‘lager en middelbaar opgeleid’, zie tabel L.² Dan valt op dat ‘gebrek aan kennis’, provinciaal de meest genoemde reden om niet te stemmen, bij lager-/middelbaaropgeleiden minder vaak wordt genoemd dan bij hoger opgeleiden. Het zijn vooral ‘het nut er niet van inzien’ en verschillende praktische redenen die door lager-/middelbaaropgeleiden relatief vaker worden genoemd als redenen om niet te stemmen. Ook als we kijken naar de gemeenteraad wordt gebrek aan kennis bij lager-/middelbaaropgeleiden minder vaak genoemd dan bij de hoger opgeleiden en het nut er niet van inzien juist vaker. Ook afkeer / gebrek aan interesse is bij lager/middelbaar opgeleiden een meer voorkomende reden om lokaal niet te stemmen dan bij hoger opgeleiden. Bij de niet-stemmers voor de provincie is dat verschil er niet.

Tabel L: Redenen om niet te stemmen, verschil in opleiding^a

	Provinciale Staten		Gemeenteraad	
	Lager-/middelbaar opgeleid (n=145)	Hoger opgeleid (n=94)	Lager-/middelbaar opgeleid (n=128)	Hoger opgeleid (n=55)
Gebrek aan kennis	25	40	13	22
Afkeer / gebrek aan interesse	19	19	23	16
Het nut er niet van zien	12	5	13	6
Praktische redenen	30	14	35	29
Overig	14	21	16	27

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.

² In onze steekproef zaten relatief weinig laagopgeleiden.

Werkenden en niet-werkenden

Ook tussen werkenden en niet-werkenden vinden we in ons onderzoek enkele (kleine) verschillen die voor gemeente en provincie nagenoeg gelijk zijn (tabel M). Werkenden geven als verklaring voor hun niet-stemgedrag vaker een gebrek aan kennis of het nut er niet van in te zien. Daartegenover staat dat niet-werkenden vaker afkeer / gebrek aan interesse tonen en aangeven vanwege praktische redenen niet te zijn gaan stemmen.

Tabel M: Redenen om niet te stemmen, verschil in het hebben van betaald werk^a

	Provinciale Staten		Gemeenteraad	
	Werkenden (n=176)	Niet-werkenden (n=59)	Werkenden (n=132)	Niet-werkenden (n=49)
Gebrek aan kennis	34	22	17	10
Afkeer / gebrek aan interesse	15	31	17	29
Het nut er niet van zien	11	3	13	6
Praktische redenen	23	31	32	41
Overig	18	14	21	14

^a De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.

Wel stemmen voor de Tweede Kamer, niet voor de provincie of gemeente

Een interessante groep respondenten is de groep die wel voor de Tweede Kamer stemt, maar niet voor Provinciale Staten en/of de gemeenteraad (kort gezegd: de ja/nee-stemmer, afgezet tegen de stemmer die zowel landelijk als subnationaal niet stemt: de nee/nee-stemmer). Het is immers aannemelijk dat de ja/nee-stemmer geen principiële afkeer tegen verkiezingen heeft. Wel ontbreekt blijkbaar de motivatie om naast landelijk ook subnationaal een stem uit te brengen. Met het vergelijken van de thuisblijfmotieven van de ja/nee- en nee/nee-stemmer hopen we hierover meer informatie te kunnen geven. In tabel N staan enkele van de meest opvallende/grote verschillen tussen de respondenten die wel en niet voor de Tweede Kamer hebben gestemd (de categorie 'praktische redenen' is mede door het groot aantal niet-kiesgerechtigden buiten beschouwing gelaten).

Wat opvalt, is dat de ja/nee-stemmer in tegenstelling tot de nee/nee-stemmer voor de provincie vaker een gebrek aan kennis over de provincie / provinciale verkiezing als reden aangeeft en het nut van (stemmen voor) deze bestuurslaag niet ziet. De nee/nee-stemmer geeft vaker een algemeen of niet nader gespecificeerd gebrek aan kennis en een grotere afkeer van politiek aan en vindt dat stemmen geen nut heeft. Voor de gemeenteraad zijn die verschillen vergelijkbaar, al valt daar het hoge percentage ‘geen interesse’ bij de nee/nee-stemmer op. Dat is twee keer zo hoog als de ja/nee-stemmer. Ook lijkt het gebrek aan kennis bij de nee/nee-stemmer wat vaker voor te komen.

Met andere woorden: de respondent die zowel nationaal als subnationaal niet gaat stemmen, geeft voor niet-stemmen vaker redenen aan die niet specifiek met die bestuurslaag te maken lijken te hebben, zoals het nut niet zien, afkeer van de politiek en een algemeen gebrek aan kennis. Respondenten die daarentegen wel voor de Tweede Kamer stemmen, geven voor het subnationale niet-stemmen vaker redenen aan die specifiek naar die subnationale bestuurslaag verwijzen, zoals gebrek aan kennis *over de provincie*, het nut niet zien (van stemmen) *voor deze bestuurslaag* en/of geen interesse in (politiek/bestuur) *van deze bestuurslaag*.

*Tabel N: Opvallende verschillen in redenen om niet te stemmen voor Provinciale Staten / gemeenteraad als we het sub-nationale opkomstgedrag vergelijken met het opkomstgedrag voor de Tweede Kamer, subcategorieën **

	Niet-stemmers Provinciale Staten (n=254)		Niet-stemmers gemeenteraad (n=189)	
	Wel gestemd TK (n=177)	Niet gestemd TK (n=76)	Wel gestemd TK (n=116)	Niet gestemd TK (n=72)
Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of niet gespecificeerd / ‘het zegt me niet zoveel’	4	12	3	6
Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	19	7	3	6
Afkeer van politiek / politici doen hun eigen ding / politici luisteren niet	1	11	3	13

Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd / 'ik houd me er niet mee bezig' / staat ver van me af	10	12	10	19
Geen interesse in (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag	7	1	1	1
Stemmen heeft geen nut, in het algemeen of niet nader gespecificeerd / 'stem heeft geen invloed'	1	13	0	13
Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag / (stemmen voor) deze bestuurslaag is niet belangrijk	6	0	8	3
Te weinig media aandacht / je hoort er weinig van / ik heb geen info ontvangen	4	4	4	0

* De cijfers zijn percentages van het totaal aantal gegeven antwoorden.

Leeswijzer: Van alle redenen om niet te stemmen bij Provinciale Staten – gegeven door respondenten die niet voor Provinciale Staten hebben gestemd, maar wel voor de Tweede Kamer – gaat vier procent over een 'gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of een gebrek aan kennis dat niet nader is gespecificeerd'. Van alle redenen om niet te stemmen bij Provinciale Staten – gegeven door respondenten die niet voor Provinciale Staten hebben gestemd en ook niet voor de Tweede Kamer – gaat twaalf procent over een 'gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of een gebrek aan kennis dat niet nader is gespecificeerd'.

4. Samenvatting en aanbevelingen

In een middelgrote stad in Nederland was de lokale politiek erg ontevreden over de lage opkomst bij met name de lokale verkiezingen. De gemeente zou in de toekomst de hoogste opkomst van de provincie moeten krijgen. Er werd een ‘raadswerkgroep’ opgericht die ‘out of the box’ oplossingen moest verzinnen; er werd veel verwacht van een ‘creatieve sessie’ met niet-stemmers. Niet lang daarna moest de griffier melden dat de creatieve sessie niet was doorgegaan, omdat er te weinig niet-stemmers waren die mee wilden doen. ‘De raadswerkgroep gaat het nu anders oppakken’ (Van Ostaijen 2018: 29).

Veel provinciale en lokale politici en bestuurders maken zich zorgen over de lage opkomst bij ‘hun’ verkiezingen. En zoals de tekst in het kader hierboven al aangeeft, is het lastig systematische informatie van kiesgerechtigden zelf te krijgen over hoe dat komt. In dit onderzoek hebben we de niet-stemmers daarom zelf opgezocht, op straat en in hun huis. Begin 2018 hebben we ruim 500 Brabanders bereid gevonden ons via antwoorden op open vragen over hun opkomstgedrag te woord te staan. Deze methodiek heeft als voordeel dat we de redenen voor niet-stemgedrag uit eerste hand horen en dat niet-stemmers (en/of twijfelaars) zelf aangeven wat er moet gebeuren om ze naar de stembus te krijgen. Dat levert nuttige informatie op voor met name overheden die zich buigen over de vraag hoe de opkomst voor de verschillende verkiezingen te verhogen is. Op basis van dit onderzoek worden daarom enkele aanbevelingen geformuleerd, eerst en vooral gericht op de provincie.

Redenen om wel te stemmen

Bij zowel Tweede Kamer, Provinciale Staten als gemeenteraadsverkiezingen zijn ‘invloed uitoefenen’ of ‘iets willen bereiken’ de meest genoemde redenen om te stemmen. Respondenten noemen dat in bijna een derde van alle redenen om landelijk te stemmen en in een kwart van de redenen om lokaal en provinciaal te stemmen. Ook het belang van (meedoen aan) verkiezingen

en democratie scoort met twaalf tot veertien procent van de antwoorden bij alle bestuurslagen ongeveer evenveel. Wat grotere verschillen zijn te vinden tussen ‘stemmen is een recht’, wat voor de Tweede Kamer procentueel wat vaker genoemd wordt. Voor de Provinciale Staten valt op dat er relatief wat vaker wordt gezegd dat stemmen een plicht is. Veruit het grootste verschil is echter te vinden in de categorie ‘eigenschappen van de specifieke bestuurslaag’. In relatief veel antwoorden van respondenten over waarom ze stemmen voor de gemeenteraad wordt expliciet gezegd dat de gemeente(raad) belangrijk is. Ook gaan veel respondenten expliciet in op de nabijheid van het gemeentebestuur of het feit dat men persoonlijk iemand op de kandidatenlijst kent.

Redenen om niet te stemmen

Afkeer van de politiek en desinteresse zijn bij alle drie de verkiezingen belangrijke redenen waarom mensen niet gaan stemmen. Dat geldt nog het meest voor de Tweede Kamerverkiezing. Bij de Tweede Kamerverkiezing is het aandeel ‘afkeer’ een stuk groter dan bij de andere twee verkiezingen (“*grote poppenkast*”, “*niks presteren*”). Bij Provinciale Staten en de gemeenteraad is het vaker het, ogenschijnlijk minder emotionele “*geen interesse*” of een variant daarop. En een deel van de respondenten geeft voor zowel de lokale als provinciale verkiezingen aan zich er niet in te hebben verdiept. Bij Provinciale Staten – waarvoor relatief veel mensen thuisblijven – valt vooral op dat in vergelijking met de andere twee bestuurslagen een gebrek aan kennis vaak wordt genoemd als reden om niet te stemmen. Deze reden komt twee keer vaker voor dan bij de gemeente en drie keer vaker dan bij de Tweede Kamer. Het gebrek aan kennis gaat dan allereerst om gebrek aan kennis van de provinciale bestuurslaag en vervolgens om gebrek aan kennis geformuleerd in meer algemene termen. En in bijna een op de tien redenen meldt de respondent dat hij of zij de verkiezing(sdatum) niet heeft meegekregen. Bij de Tweede Kamerverkiezing komt het niet zien van het nut (van stemmen of verkiezingen) dan weer relatief vaker voor.

Een harde kern van niet-stemmers

Een groot deel van de niet-stemmers is niet van plan het eigen gedrag te veranderen. Dat wil zeggen: een kwart van de respondenten geeft aan dat er niets kan gebeuren om in de toekomst wel te gaan stemmen voor de lokale of provinciale verkiezingen. Veel andere niet-stemmers willen daarvoor vooral 'meer informatie'. Dat komt lokaal in bijna een op vijf antwoorden terug en provinciaal in bijna een op drie. Bij de twijfelaars is de informatiebehoefte nog groter. Daar komt het lokaal in ruim een derde van de antwoorden terug en provinciaal in bijna de helft. Respondenten verwachten een (groot) deel van die informatie van de desbetreffende bestuurslaag (dus van de provincie bij Provinciale Statenverkiezingen en van de gemeente bij gemeenteraadsverkiezingen). Ook 'meer aandacht' voor de verkiezing – enigszins gerelateerd aan de algemene informatiebehoefte – komt bij beide verkiezingen in veel antwoorden terug. Verder noemen respondenten het 'anders functioneren' van politici. Dat gaat dan vooral om dat politici 'eerlijker' moeten zijn en 'beter moeten luisteren' en lijkt daarmee vooral een uiting van onvrede over de politiek als geheel.

Niet-stemmers en de provincie: onbekend maakt minder onbemind?

Respondenten die aangeven bij de Provinciale Statenverkiezingen wel te stemmen, hebben het in hun redenen relatief weinig over (eigenschappen van) de provincie. De niet-stemmers verklaren hun gedag daarentegen wel vaker met een verwijzing naar de provincie of beter gezegd: hun gebrek aan kennis daarvan. De provincie wordt als minder belangrijk gezien dan de Tweede Kamer. Datzelfde geldt voor de gemeenteraad, maar lokaal vindt enige electorale compensatie plaats door de vele respondenten die aangeven dat de gemeente(raad) over thema's gaat waar ze direct mee te maken hebben. Respondenten spreken over de provincie veel minder met dat soort kwalificaties. Met andere woorden: de provincie is voor veel respondenten wellicht te onbelangrijk en de onderwerpen zijn te weinig relevant om de moeite

van het stemmen te nemen.³ Deze verklaring past enigszins bij de opkomstcijfers van de drie bestuurslagen waar de provincie doorgaans het laagste scoort. Een belangrijke kanttekening hierbij is wel dat zowel de Tweede Kamer als de gemeenteraad meer afkeer opwekken. Harde uitspraken over (het falen van) politici kwamen we bij de provincie relatief weinig tegen. Hoewel we het verband niet hebben kunnen onderzoeken, kan het zijn dat een positief neveneffect van de onbekendheid van de provincie ook de relatief geringe afkeer is die het bij respondenten oproept.

De bevindingen in dit onderzoek leiden tot de volgende aanbevelingen. Deze richten we eerst en vooral aan het provinciebestuur.

Aanbeveling 1: Geef kiezers meer informatie over wat provincie en Provinciale Staten doen en waarom dat voor kiezers belangrijk is

Voor het vergroten van de opkomst van de lokale en met name provinciale verkiezingen is het geven van meer informatie de belangrijkste aanbeveling. Van alle gegeven redenen om niet te stemmen voor Provinciale Staten gaat 31% over het gebrek aan informatie. Van de redenen hoe niet-stemmers tot wel-stemmers gemaakt kunnen worden, gaat eveneens 31% daarover. Bij de twijfelaars is dat zelfs 48%. Een groot deel van de respondenten verwacht die informatie bovendien van de provincie (respectievelijk 25% en 45%). Wat men precies voor informatie wil, wordt uit de antwoorden niet altijd duidelijk. Grotendeels lijkt er achter de informatiebehoefte vooral een onbekendheid met de provincie te zitten. Wat doet de provincie en waarom is dat van belang? Dat laatste zou wellicht ook de groep niet-stemmers die het in zijn argumentatie expliciet over het beperkte nut van de provincie heeft, kunnen overtuigen. Ten slotte wordt in acht procent van de redenen om provinciaal geen stem uit te brengen, aangegeven dat men niet wist dat die verkiezing heeft plaatsgevonden. Voor die groep kan basale informatie zoals

³ Met de indirecte verkiezing van de Eerste Kamer is er uiteraard een 'nationaal belang'. Toch wordt dit slechts in vier procent van de door respondenten gegeven redenen om voor Provinciale Staten te stemmen, genoemd.

het tijdstip van de verkiezing wellicht invloed hebben op hun opkomstgedrag. De cijfers wijzen dus in de richting van meer informatie om de opkomst te verhogen en deels in de richting van de gemeente en provincie om die informatie te leveren. Toch plaatsen we hierbij een kanttekening. Het is immers goed mogelijk dat een deel van de antwoorden uit sociaal-wenselijk oogpunt wordt gegeven. Met andere woorden: wat mensen zeggen, is niet altijd hetzelfde als wat ze doen. Bovendien geeft een groot deel van de niet-stemmers aan dat er niets kan gebeuren om ze naar de stembus te krijgen. Een ander deel wacht eerst op een gedragsverandering binnen de politiek. Dat gezegd hebbende is het beter voldoen aan de kennisbehoefte van onze respondenten naar hun eigen zeggen de meest kansrijke manier om de opkomst voor de provinciale verkiezingen te verhogen. Dat geldt overigens ook voor de lokale niet-stemmer of twijfelaar. De behoefte aan kennis omvat daar onder meer het belang van de gemeente (raad), actuele zaken, standpunten van partijen en de datum van de verkiezing.

Aanbeveling 2: Leer van het opkomstgedrag bij andere verkiezingen: verduidelijk het belang en de relevantie van provinciale politiek

De opkomst bij de verkiezing voor Provinciale Staten is over het algemeen lager dan die voor Tweede Kamer en gemeenteraad. In het voorgaande hebben we gezien dat meer kennis over de provincie voor veel van onze respondenten een belangrijke voorwaarde is om (ook) voor de provincie te gaan stemmen. Maar een vergelijking met het opkomstgedrag bij de Tweede Kamer- en de gemeenteraadsverkiezing levert wellicht ook lessen op waar de provincie voordeel mee kan doen. Zo lijken het nationale en lokale bestuursniveau allebei een aantrekkelijke eigenschap voor inwoners te hebben die de provincie veel minder heeft. Bij de Tweede Kamer geven relatief veel respondenten aan dat ze ‘invloed uit willen oefenen’ of ‘iets willen veranderen’. Dat lijkt erop te wijzen dat men het belang van dat niveau duidelijk(er) erkent.⁴ En de gemeente (raad) profiteert van het feit dat veel respondenten vinden dat lokale onderwerpen hen direct raken. Die eigenschappen worden voor de provincie veel minder benoemd. De Provinciale

⁴ Dat terwijl een kiezer statistisch gezien voor de Tweede Kamer met zijn stem minder invloed heeft dan voor de Provinciale Staten of gemeenteraadsverkiezing.

Statenverkiezing lijkt daarmee voor de kiezer minder belangrijk dan de Tweede Kamerverkiezing en de provincie mist onderwerpen die individuele kiezers direct raken en die waarschijnlijk bijdragen aan de doorgaans hogere opkomst voor de gemeenteraad. In de informatieoverdracht kan het daarom verstandig zijn om beide aspecten aandacht te geven: Verduidelijk dat een provincie belangrijk is en over belangrijke onderwerpen gaat,⁵ maar benadruk tevens de provinciale onderwerpen die voor inwoners relatief nabij en relevant zijn.

Aanbeveling 3: Benader niet-stemmers niet als één algemene groep

Er blijken wezenlijke verschillen in opkomst- en thuisblijfgedrag tussen verkiezingen en tussen respondenten. Dat betekent ook dat verschillende verkiezingen en verschillende groepen niet optimaal profiteren van een uniforme aanpak om de opkomst te verhogen. Zo zal er bij Provinciale Statenverkiezingen op basis van dit onderzoek meer ingespeeld moeten worden op de kennisbehoefte van kiesgerechtigden en bij de Tweede Kamer meer op de afkeer van politiek die kiesgerechtigden thuis houdt. Ook tussen groepen respondenten zijn er verschillen. Zo hebben we onder meer gezien dat twijfelaars – zowel provinciaal als lokaal – een grotere kennisbehoefte hebben dan niet-stemmers. En ook tussen respondenten van verschillende leeftijd, met verschillende opleidingsachtergrond en al dan niet met betaald werk kwamen in dit onderzoek in grote lijnen verschillen in opkomstgedrag naar voren – verschillen die in aanvullend onderzoek overigens nader getoetst en verder onderzocht dienen te worden. Veel van die verschillen vragen om een verschil in aanpak en om communicatie op maat. Uit eerder onderzoek weten we echter dat gemeenten in verkiezingstijd – op jongerencampagnes na – nog nauwelijks onderscheid maken in doelgroepen (Van Ostaaijen e.a. 2016). Hier liggen voor zowel de gemeente als de provincie kansen om de opkomst te vergroten, al is hulp en aanvullend onderzoek nodig voor het selecteren en vinden van de doelgroepen, alsmede het benutten van goede methodieken om deze te benaderen.

⁵ Benadruk eventueel ook de indirecte verkiezing van de Eerste Kamer, aangezien dat nu slechts in 4 procent van de gegeven redenen om voor Provinciale Staten te stemmen, voorkomt.

Gebruikte literatuur

Kiesraad (2018) www.verkiezingsuitslagen.nl, geraadpleegd op 14 juni 2018.

Van Ostaaijen, J.J.C. (2018) *Tussen eerste overheid en tweederangsdemocratie. Het functioneren van de lokale democratie in Nederland*. Den Haag: Boom Uitgevers.

Van der Krieken, K., Boogers, M., Van Ostaaijen, J.J.C., Boluijt, B. (2011) *#exitpoll brabant. Verslag van een exit poll bij de Provinciale Statenverkiezingen van 2 maart 2011 in de provincie Noord-Brabant*, Tilburgse School voor Politiek en Bestuur / DEMOS Centrum voor Beter Bestuur en Burgerschap.

Van Ostaaijen, J.J.C., Epskamp, M. & Dols, M. (2016) *Verbetering op komst. Een verkenning naar een effectieve gemeentelijke inzet van communicatiemiddelen voor de opkomst bij lokale verkiezingen*. Tilburg: Universiteit van Tilburg / Rotterdam: OBI Rotterdam.

Den Ridder, J. & Dekker, P. (2018) *Stemmers en niet-stemmers. De betekenis en het gebruik van het algemeen kiesrecht*. In: Andeweg, R. & Leyenaar, M. *Alle stemmen tellen! Een eeuw algemeen kiesrecht*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

SCP (2002). *Niet-stemmers: een onderzoek naar achtergronden en motieven in enquêtes, interviews en focusgroepen*. Dekker, P. (red.). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Bijlage 1: Vragenlijst

Namens de provincie Noord-Brabant voert Tilburg University een onderzoek uit naar de opkomst bij verkiezingen. Het onderzoek bestaat uit enkele korte vragen over waarom u wel of niet stemt en enkele achtergrondvragen. Het invullen van de vragenlijst duurt ongeveer 5-10 minuten. Het onderzoek is volledig anoniem. Dank alvast voor uw bereidheid hieraan deel te nemen.

Stemgeschiedenis

Heeft u gestemd bij onderstaande verkiezingen?	Ja	Nee	Weet niet
De Tweede Kamerverkiezing van maart 2017			
De Provinciale Statenverkiezing van maart 2015			
De gemeenteraadsverkiezing van maart 2014			

Kunt u in een paar zinnen uitleggen waarom u wel/niet heeft gestemd bij de Tweede Kamerverkiezing van 2017?

Kunt u in een paar zinnen uitleggen waarom u wel/niet heeft gestemd bij de Provinciale Statenverkiezing van 2015?

Kunt u in een paar zinnen uitleggen waarom u wel/niet heeft gestemd bij gemeenteraadsverkiezing van 2014?

Stemvoornemens

Bent u van plan te gaan stemmen bij de onderstaande verkiezingen?	Ja	Nee	Weet niet
De Provinciale Statenverkiezing in 2019			
De gemeenteraadsverkiezing in 2018			

Provinciale Statenverkiezing

Indien ja/nee: Kunt u in een paar zinnen uitleggen waarom u wel/niet van plan bent te gaan stemmen bij de Provinciale Statenverkiezing in 2019?

Indien weet niet: Kunt u aangeven waar uw beslissing om te gaan stemmen bij de Provinciale Statenverkiezing in 2019 van afhangt?

Indien 'weet niet':

Wat moet er moet gebeuren zodat u zeker weet dat u in 2019 gaat stemmen bij de Provinciale Statenverkiezing?

Wat kan de provincie doen zodat u zeker weet dat u in 2019 gaat stemmen bij de Provinciale Statenverkiezing?

Indien 'nee':

Wat moet er moet gebeuren zodat u in 2019 gaat stemmen bij de Provinciale Statenverkiezing?

Wat kan de provincie doen zodat u in 2019 gaat stemmen bij de Provinciale Statenverkiezing?

Gemeenteraadsverkiezing

Indien ja/nee: Kunt u in een paar zinnen uitleggen waarom u wel/niet van plan bent te gaan stemmen bij de gemeenteraadsverkiezing in 2018?

Indien weet niet: Kunt u aangeven waar uw beslissing om te gaan stemmen de gemeenteraadsverkiezing in 2018 van afhangt?

Indien 'weet niet':

Wat moet er moet gebeuren zodat u zeker weet dat u in 2018 gaat stemmen bij de gemeenteraadsverkiezing?

Wat kan de gemeente doen zodat u zeker weet dat u in 2018 gaat stemmen bij de gemeenteraadsverkiezing?

Indien 'nee':

Wat moet er moet gebeuren zodat u in 2018 gaat stemmen bij de gemeenteraadsverkiezing?

Wat kan de gemeente doen zodat u in 2018 gaat stemmen bij de gemeenteraadsverkiezing?

In welke mate hebben beslissingen die de volgende instanties nemen, over het algemeen invloed op uw leven?	Helemaal geen invloed	Weinig invloed	Tamelijk veel invloed	Veel invloed	Weet ik niet
Het landsbestuur/de regering					
Het provinciebestuur					
Het gemeentebestuur					

In hoeverre heeft u vertrouwen in de volgende instanties?	Helemaal geen vertrouwen	Weinig vertrouwen	Tamelijk veel vertrouwen	Veel vertrouwen	Weet ik niet
Het landsbestuur/de regering					
Het provinciebestuur					
Het gemeentebestuur					

In hoeverre bent u geïnteresseerd in het volgende?	Helemaal niet geïnteresseerd	Nauwelijks geïnteresseerd	Tamelijk geïnteresseerd	Zeer geïnteresseerd	Weet ik niet
De nationale politiek					
De provinciale politiek					
De lokale politiek					

Persoonlijke vragen

Dan volgen er tenslotte enkele vragen over uw persoonlijke situatie.

Wat is uw postcode?

Wat is uw leeftijd in jaren?

Wat is uw hoogst afgeronde opleiding?

- Basisonderwijs
- VMBO
- HAVO
- VWO
- Lager beroepsonderwijs (LBO)
- Middelbaar beroepsonderwijs (MBO)
- Hoger beroepsonderwijs (HBO)
- Wetenschappelijk onderwijs (WO)
- Anders, namelijk:
- Zeg ik liever niet

Heeft u op dit moment betaald werk?

- Ja
- Nee
- Zeg ik liever niet

Tot welke etnische groep(en) rekent u zichzelf? Er zijn meerdere antwoorden mogelijk.

- Nederlands
- Turks
- Marokkaans
- Surinaams
- Antilliaans
- Afrikaans
- Indisch
- Pools

- Duits
- Anders, namelijk:
- Zeg ik liever niet

Hoe vaak neemt u deel aan de activiteiten van één of meerdere verenigingen?

- Minstens 1 keer per week
- 2 of 3 keer per maand
- 1 keer per maand
- Minder dan 1 keer per maand
- Zelden of nooit
- Weet ik niet
- Zeg ik liever niet

Hoe vaak bent u actief als vrijwilliger of mantelzorger?

- Minstens 1 keer per week
- 2 of 3 keer per maand
- 1 keer per maand
- Minder dan 1 keer per maand
- Zelden of nooit
- Weet ik niet
- Zeg ik liever niet

Hoe vaak leest u een lokaal of regionaal dagblad (op papier of digitaal)?

- Iedere dag
- 1 keer per week
- 1 keer per maand
- Minder dan 1 keer per maand
- Zelden of nooit
- Weet ik niet

Wat is uw voornaamste bron van nieuws over de politiek in uw gemeente?

- Vrienden, kennissen en familie
- Lokale en regionale dagbladen (op papier of digitaal)
- Landelijke dagbladen (op papier of digitaal)
- Lokale en regionale omroepen
- Nieuwswebsites
- Sociale media (waaronder Facebook, Twitter en Instagram)
- Weet ik niet

Bijlage 2: Onderzoeksverantwoording

Voor het onderzoek is een vragenlijst opgesteld met vragen over opkomst- en stemgedrag in het verleden en in de toekomst en enkele vragen over de persoonlijke situatie en houding ten opzichte van politiek (zie bijlage 1). Dit onderzoek is uitgevoerd voor de provincie Noord-Brabant en is uitgevoerd in Brabantse gemeenten. Uiteindelijk zijn vragenlijsten afgenomen in de volgende gemeenten die zich vrijwel allemaal zelf hebben aangemeld: Alphen-Chaam, Bernheze, Breda, Eindhoven, Etten-Leur, Geertruidenberg, Loon op Zand, Nuenen, Son en Breugel, Steenberg, Tilburg en Waalre. Zestien studenten van met name Tilburg University hebben daar vragenlijsten afgenomen. Elke student heeft daar gemiddeld twaalf uur aan besteed, zowel deur-aan-deur als op een centrale locatie in de gemeente. In totaal is er 198 uur besteed aan het afnemen van vragenlijsten, 148 uur deur-aan-deur en 50 uur op centrale locaties. Alle vragenlijsten zijn afgenomen tussen 31 januari en 10 februari 2018. De studenten hebben voorafgaand aan het afnemen van vragenlijsten een informatiesessie gevolgd. Voor het enquêteren hebben ze een vergoeding gehad. De studenten maakten voor het afnemen van de enquête gebruik van hun mobiel. Zij konden via een link de vragenlijst op hun webbrowser zien – de vragenlijst is gemaakt met behulp van het programma *Qualtrics*. Studenten vulden de vragenlijsten in voor de respondenten en daarna werd deze verstuurd naar de website. Als mensen niet opendeden, ontvingen ze een brief in de bus met daarin het verzoek de vragenlijst digitaal in te vullen. Per gemeente zijn studenten in verschillende wijken deur-aan-deur gegaan. Voor de selectie van wijken zijn de griffiers van de gemeenten geraadpleegd. Omdat we een zo breed mogelijke diversiteit aan niet-stemmers wilden benaderen, hebben we hen gevraagd twee soorten buurten te selecteren (of straten in een dergelijke buurt) op basis van enkele factoren die uit onderzoek van invloed blijken op opkomstgedrag (zie hoofdstuk twee):

Straat-/buurtype 1	Straat-/buurtype 2
<ul style="list-style-type: none">• Weinig hoog opgeleiden (en/of veel laag opgeleiden)	<ul style="list-style-type: none">• Veel hoog opgeleiden (en/of weinig laag opgeleiden)

<ul style="list-style-type: none"> • Veel niet-westerse allochtonen • Veel jongeren / weinig ouderen • Veel mensen zonder baan / veel mensen met een laag inkomen • En eventueel: weinig mensen die regelmatig een religieuze activiteit bezoeken 	<ul style="list-style-type: none"> • Weinig niet-westerse allochtonen • Weinig jongeren / veel ouderen • Weinig mensen zonder baan / weinig mensen met een laag inkomen • En eventueel: veel mensen die regelmatig een religieuze activiteit bezoeken
---	---

In de grote gemeenten konden griffiers grotendeels aan verzoek ons verzoek voldoen. Maar de meeste griffiers uit de kleinere gemeenten gaven aan niet dat soort type buurten te hebben. Ze hebben echter over het algemeen gezocht naar de buurten die zoveel mogelijk aan dat type omschrijving voldoen. In onderstaande tabel staan alle locaties waar vragenlijsten zijn afgenomen.

Gemeente	Wijk/buurt/straat	Gemeente	Wijk/buurt/straat
Alphen-Chaam	Molenwijk Alphen (deur aan deur) De Ligt Alphen (deur aan deur) Bij de Albert Heijn en de Lidl (centrale locatie) Schootakkerstraat (deur aan deur) Beckershagen (deur aan deur) Kapelstraat (deur aan deur) Horst (deur aan deur) Roode Beek (deur aan deur) Zwanendries (deur aan deur) Prinsenhof (deur aan deur) Withagen (deur aan deur) Beekstraat (deur aan deur) Valkenakker (deur aan deur) Geerakker (deur aan deur) Elasakkerpad (deur aan deur) Galder (deur aan deur)	Bernheze	Heeswijk rondom de Coop (centraal punt) Jonker Speelmanstraat (deur aan deur) De Flerustraat (deur aan deur) Plein 1969 (deur aan deur) Willem Alexanderstraat (deur aan deur)
Breda	Karrestraat (centraal punt) Sportpark (deur aan deur) Kesteren (deur aan deur) Tuinzigt (deur aan deur)	Eindhoven	Passerstraat (deur aan deur) Ovenstraat (deur aan deur) Schildstraat (deur aan deur) Wegastraat (deur aan deur)

	Blauwe Kei (deur aan deur) Winkelcentrum Heusdenhout (centraal punt) Biesdonk (deur aan deur) Ruitersbos (deur aan deur)		Rigelstraat (deur aan deur) Omringende flats (deur aan deur) Elzentlaan (deur aan deur) Poiterslaan (deur aan deur) Ruusbroeclaan (deur aan deur) Centrale locatie
Etten-Leur	Winkelhart Etten-Leur (centrale locatie)	Geertruidenberg	Centrum van Raamsdonkveer (centrale locatie) Simon van Sonplein (deur aan deur) Burgemeester Prinssenlaan (deur aan deur) Brahmstraat (deur aan deur) Koningsstraat (deur aan deur) De Mozartlaan (deur aan deur)
Loon op Zand	Centrum Loon op Zand (centrale locatie) Pannenhoeft-west (deur aan deur) Prinsessenbuurt (deur aan deur)	Nuenen	Monseigneur Cuytenlaan (deur aan deur) Weverstraat (deur aan deur) Lavendelstraat (deur aan deur) Jasmijnstraat (deur aan deur) Sparrenlaan (deur aan deur) Bart de Ligtstraat (deur aan deur)
Son en Breugel	Cerespad (deur aan deur) Pallaspad (deur aan deur)	Steenbergen	Nicolaas Peckstraat (deur aan deur) Zuidwal (deur aan deur)
Tilburg	Vogeltjesbuurt (deur aan deur) Witbrand Oost (deur aan deur) Kruidenbuurt Oost (deur aan deur)	Waalre	Raadhuisstraat (deur aan deur) Piet Heinstraat (deur aan deur) Molenzicht (deur aan deur) Alstorpiushof (deur aan deur)

Respons

In totaal zijn er 500 vragenlijsten ingevuld. De verwachting was dat met name via een deur-aan-deuraanpak (niet-)stemmers eerder geneigd zouden zijn over hun (niet-)stemgedrag te praten. Dat bleek maar ten dele het geval. Het bleek lastig om mensen bereid te vinden, zowel aan de deur als op de centrale locatie. Onder andere de koude omstandigheden van het moment zorgden ervoor dat bewoners niet hun deur te lang open wilden houden of wilden blijven staan om de vragenlijst in te vullen. En wanneer bewoners hoorden dat de vragenlijst over politiek

ging was er vaak een reactie van: ‘oh daar doe ik niet aan mee,’ of: ‘ik stem toch niet.’ De gebruikelijke oververtegenwoordiging van respondenten die zeggen wel te stemmen, is in ons onderzoek desalniettemin beperkt.

Analyse van de vragenlijsten

In tegenstelling tot veel onderzoek naar niet-stemmers is er voor gekozen om vooraf geen standaard-antwoordcategorieën te formuleren (bijlage 1). Alle vragen over (niet-)opkomstgedrag kennen open antwoorden. Op basis van die open antwoorden zijn vervolgens door de onderzoekers categorieën gemaakt. Dat ging doorgaans op de volgende manier: Allereerst zijn per vraag globaal alle antwoorden bekeken op basis waarvan een eerste categorisering werd gemaakt. Daar werd vooral gekeken naar wat respondenten letterlijk zeiden.⁶ Op basis van die categorisering zijn alle antwoorden aan een categorie toebedeeld. De meeste antwoorden pasten exclusief in één categorie, een kleiner deel is aan twee categorieën toebedeeld (vandaar dat het aantal antwoorden doorgaans groter is dan het aantal respondenten). Hoewel sommige antwoorden zich ook voor meer dan twee categorieën leenden, hebben we besloten het antwoord van één respondent aan niet meer dan twee categorieën toe te kennen. We kozen dan voor de twee

⁶ Op die manier - onderverdelen op basis van letterlijke uitspraken - zijn we ook met twijfelgevallen omgegaan. Zo is bijvoorbeeld de uitspraak ‘ik wist niet op wie te stemmen’ geplaatst in categorie 1c van tabel D, omdat het een gebrek aan kennis impliceert. Dat neemt niet weg dat het in theorie ook mogelijk is dat de respondent zich wel verdiept heeft, maar de partijen inhoudelijk dicht op elkaar vond zitten. Dat maakt dat er enkele categorieën zijn die ogenschijnlijk op elkaar lijken, bijvoorbeeld ‘gebrek aan kennis’ en ‘zich er niet in hebben verdiept’ of ‘geen interesse’ en ‘geen nut’. Ook hier - en in andere gevallen - geldt dat we deze op basis van de letterlijke teksten gecategoriseerd hebben. Veel respondenten in de categorie ‘geen interesse’ zeiden letterlijk ‘geen interesse’, net zoals veel respondenten in de categorie ‘geen nut’ letterlijk zeiden dat het / de verkiezing / bestuurslaag geen nut heeft. Gezien de veelheid van respons bleven er dan nog steeds enkele twijfelgevallen over. Hierin zijn door de onderzoekers eigen keuzes gemaakt. Zo is ‘ik houd me er niet mee bezig’ opgevat als een uiting van geen interesse (2b) en ‘ik heb me er niet in verdiept’ niet noodzakelijk en deze is daarom in de categorie ‘overig’ geplaatst (5c). En als men aangeeft ‘mijn stem wordt niet gehoord’ is het geplaatst onder afkeer (2a), terwijl ‘mijn stem heeft geen nut’ of ‘met zoveel stemmen maakt het niet uit’ door ons neutraler is opgevat en geplaatst onder 3a. Dergelijke twijfelgevallen vormden een kleine minderheid van alle antwoorden.

belangrijkste aspecten in het antwoord of als dat niet mogelijk was, voor de eerste twee. Vervolgens zijn we de antwoorden nogmaals nagelopen of ze bij de goede categorie waren ingedeeld. Op basis daarvan werden sommige antwoorden bij nader inzien toch in een andere categorie ingedeeld en/of zijn enkele categorieën toegevoegd of samengevoegd, bijvoorbeeld als de respons in een bepaalde categorie heel klein was, zoals bijvoorbeeld de categorieën ‘geen tijd’ en ‘ziek’ (zie tabel D). Hoewel de meeste antwoorden duidelijk in een of twee categorieën te plaatsen zijn, bleven er altijd enkele antwoorden voor meerdere categorieën geschikt en waar uiteindelijk naar het inzicht van de onderzoekers de beste keuze is gemaakt. Als antwoorden onbegrijpelijk waren, naar de mening van de onderzoekers niet in een reguliere categorie pasten en/of slechts door een of twee respondenten werd gegeven (bijvoorbeeld “zo zijn wij”), zijn deze ondergebracht in de categorie ‘niet classificeerbaar’.

Bijlage 3: Tabellen

Redenen om wel te stemmen hoofdcategorieën (R geeft hier het totaal aantal respondenten dat de vraag heeft beantwoord aan)

Categorie	TK N = 503 R = 417	%	PS N = 264 R = 246	%	GR N = 325 R = 285	%	PS Toek N = 346 R = 310	%	GR Toek N = 398 R = 359	%
1 Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	157	31,2	64	24,2	84	25,8	88	25,4	110	27,6
2 Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	62	12,3	36	13,6	39	12,0	62	17,9	42	10,6
3 Wil mijn mening laten horen	42	8,3	23	8,7	13	4,0	39	11,3	35	8,8
4 Stemmen is een recht	107	21,3	47	17,7	54	16,6	59	17,1	58	14,6
5 Stemmen is een plicht	36	7,2	29	10,9	22	6,8	29	8,4	26	6,5
6 Stemmen is een gewoonte	30	6,0	20	7,5	15	4,6	19	5,5	8	2,0
7 Eigenschappen specifieke bestuurslaag	27	5,4	25	9,4	81	24,9	28	8,1	100	25,1
8 Overig	42	8,3	21	7,9	17	5,2	22	6,4	19	4,8

Redenen om wel te stemmen subcategorieën (R geeft hier het totaal aantal respondenten dat de vraag heeft beantwoord aan)

Categorie	TK N = 503 R = 417	%	PS N = 265 R = 246	%	GR N = 325 R = 285	%	PS Toek N = 346 R = 310	%	GR Toek N = 398 R = 359	%
1A Algemeen / 'invloed uitoefenen' / 'richting geven' / 'stem niet verloren laten gaan'	106	21,1	40	15,1	53	16,3	60	17,3	70	17,6
1B Steun (of juist niet) voor een bepaalde partij / een bepaalde stroming / een bepaald beleid	51	10,1	24	9,1	31	9,5	28	8,1	40	10,1
2 Algemeen ('stemmen is / verkiezingen zijn belangrijk', 'belangrijk', 'elke stem telt') / stemmen is belangrijk voor	62	12,3	36	13,6	39	12,0	62	17,9	42	10,6

democratie/toekomst / belang van meedoen / belang van samenwerken / betrokkenheid										
3 Algemeen (belang van) mening geven / laten weten hoe je erover denkt / 'stem laten horen'	42	8,3	23	8,7	13	4,0	39	11,3	35	8,8
4A Algemeen ('stemmen is een recht', 'stemrecht')	33	6,6	14	5,3	14	4,3	12	3,5	13	3,3
4B Je kunt/moet gebruik maken van je stemrecht	46	9,1	23	8,7	30	9,2	31	9,0	28	7,0
4C (Variaties op:) 'Als je niet stemt, moet je ook niet zeuren'	28	5,6	10	3,8	10	3,1	16	4,6	17	4,3
5 Stemmen is een plicht / 'plicht'	36	7,2	29	10,9	22	6,8	29	8,4	26	6,5
6 Gewoonte / 'ik stem altijd' / 'hoort erbij' / 'ik heb het gevoel dat ik dit moet doen'	30	6,0	20	7,5	15	4,6	19	5,5	8	2,0
7A Algemeen	27	5,4	11	4,2	50	15,4	22	6,4	70	17,6
7B Nabijheid / 'iemand op de lijst die ik ken'	0	0,0	4	1,5	31	9,5	0	0,0	30	7,5
7C Belang voor het kiezen van de Eerste Kamer	0	0,0	10	3,8	0	0,0	6	1,7	0	0,0
8A Het was de eerste keer dat ik mocht stemmen	8	1,6	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
8B Moet van mijn ouders / komt door school / gestimuleerd door iemand	8	1,6	0	0,0	1	0,3	5	1,4	3	0,8
8C Door de media / aandacht	9	1,8	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
8D Weet niet	2	0,4	3	1,1	1	0,3	1	0,3	1	0,3
8E Niet te classificeren	15	3,0	18	6,8	15	4,6	16	4,6	15	3,8

Redenen om niet te stemmen hoofdcategorieën (R geeft hier het totaal aantal respondenten dat de vraag heeft beantwoord aan)

categorie	TK N = 81 R = 74	%	PS N = 249 R = 223	%	GR N = 188 R = 172	%	PS Toek N = 102 R = 82	%	GR Toek N = 89 R = 84	%
1 Gebrek aan kennis	8	9,9	77	30,9	30	16,0	31	30,4	13	14,6
2 Afkeer / gebrek aan interesse	30	37,0	49	19,7	40	21,3	34	33,3	39	43,8

3 Het nut er niet van zien	14	17,3	22	8,8	20	10,6	21	20,6	8	9,0
4 Praktische redenen	23	28,4	59	23,7	63	33,5	4	3,9	7	7,9
5 Overig	6	7,4	42	16,9	35	18,6	12	11,8	22	24,7

Redenen om niet te stemmen subcategorieën (R geeft hier het totaal aantal respondenten dat de vraag heeft beantwoord aan)

categorie	TK N = 85 R = 74	%	PS N = 254 R = 223	%	GR N = 189 R = 172	%	PS Toek N = 102 R = 82	%	GR Toek N = 91 R = 84	%
1A Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of niet gespecificeerd / 'het zegt me niet zoveel'	4	4,7	16	6,3	7	3,7	9	8,8	5	5,5
1B Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	0	0,0	38	15,0	8	4,2	15	14,7	2	2,2
1C Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	1	1,2	7	2,8	6	3,2	7	6,9	6	6,6
1D Ik wist niet dat er verkiezingen waren	2	2,4	18	7,1	9	4,8	0	0,0	0	0,0
2A Afkeer van politiek / politici doen hun eigen ding / politici luisteren niet	17	20,0	10	3,9	13	6,9	12	11,8	19	20,9
2B Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd / 'ik houd me er niet mee bezig' / staat ver van me af'	17	20,0	27	10,6	25	13,2	20	19,6	18	19,8
2C Geen interesse in (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag	2	2,4	13	5,1	2	1,1	2	2,0	3	3,3
3A Stemmen heeft geen nut, in het algemeen of niet nader gespecificeerd	13	15,3	11	4,3	9	4,8	11	10,8	3	3,3

/ 'stem heeft geen invloed'										
3B Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag / (stemmen voor) deze bestuurslaag is niet belangrijk	0	0,0	11	4,3	11	5,8	10	9,8	5	5,5
4A Ik was weg / op vakantie / in het buitenland	6	7,1	9	3,5	9	4,8	1	1,0	3	3,3
4B Ik had geen tijd om te stemmen / was ziek	7	8,2	11	4,3	8	4,2	1	1,0	2	2,2
4C Ik had/heb niet de stemgerechtigde leeftijd / ik mocht (nog) niet stemmen	10	11,8	40	15,7	46	24,3	2	2,0	2	2,2
5A Niet te classificeren	1	1,2	5	2,0	4	2,1	3	2,9	10	11,0
5B Te weinig media aandacht / je hoort er weinig van / ik heb geen info ontvangen	1	1,2	10	3,9	5	2,6	2	2,0	3	3,3
5C Ik heb me er niet in verdiept / laksheid / vergeten / geen zin	2	2,4	19	7,5	20	10,6	7	6,9	7	7,7
5D Weet niet	2	2,4	9	3,5	7	3,7	0	0,0	3	3,3

Redenen om niet te stemmen in het verleden subcategorieën (m.u.v. de categorie 4c)

categorie	TK N = 75	%	PS N = 214	%	GR N = 143	%
1A Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of niet gespecificeerd / 'het zegt me niet zoveel'	4	5,3	16	7,5	7	4,9
1B Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	0	0,0	38	17,8	8	5,6
1C Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	1	1,3	7	3,3	6	4,2
1D Ik wist niet dat er verkiezingen waren	2	2,7	18	8,4	9	6,3
2A Afkeer van politiek / politici doen hun eigen ding / politici luisteren niet	17	22,7	10	4,8	13	9,1
2B Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd / 'ik houd me er niet mee bezig' / staat ver van me af'	17	22,7	27	12,6	25	17,5
2C Geen interesse in (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag	2	2,7	13	6,1	2	1,4

3A Stemmen heeft geen nut, in het algemeen of niet nader gespecificeerd / 'stem heeft geen invloed'	13	17,3	11	5,1	9	6,3
3B Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag / (stemmen voor) deze bestuurslaag is niet belangrijk	0	0,0	11	5,1	11	7,7
4A Ik was weg / op vakantie / in het buitenland	6	8,0	9	4,2	9	6,3
4B Ik had geen tijd om te stemmen / was ziek	7	9,3	11	5,1	8	5,6
5A Niet te classificeren	1	1,3	5	2,3	4	2,8
5B Te weinig media aandacht / je hoort er weinig van / ik heb geen info ontvangen	1	1,3	10	4,8	5	3,5
5C Ik heb me er niet in verdiept / laksheid / vergeten / geen zin	2	2,7	19	8,9	20	14,0
5D Weet niet	2	2,7	9	4,2	7	4,9

Redenen voor niet-stemmen in het verleden van respondenten van 18 tot en met 27 jaar vergeleken met alle respondenten (subcategorieën). M.u.v. categorie 4c. In percentages.

Categorie	Provincie		Gemeente	
	18-27 jaar (n=58)	Alle respondenten (n=214)	18-27 jaar (n=42)	Alle respondenten (n=143)
1A Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of niet gespecificeerd / 'het zegt me niet zoveel'	3,4	7,5	0,0	4,9
1B Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	15,5	17,8	7,1	5,6
1C Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	1,7	3,3	4,8	4,2
1D Ik wist niet dat er verkiezingen waren	15,5	8,4	14,3	6,3
2A Afkeer van politiek / politici doen hun eigen ding / politici luisteren niet	1,7	4,8	0,0	9,1
2B Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd / 'ik houd me er niet mee bezig' / staat ver van me af'	12,1	12,6	14,3	17,5
2C Geen interesse in (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag	6,9	6,1	2,4	1,4
3A Stemmen heeft geen nut, in het algemeen of niet nader gespecificeerd / 'stem heeft geen invloed'	5,2	5,1	7,1	6,3
3B Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag / (stemmen voor) deze bestuurslaag is niet belangrijk	6,9	5,1	9,9	7,7
4A Ik was weg / op vakantie / in het buitenland	6,9	4,2	9,9	6,3

4B Ik had geen tijd om te stemmen / was ziek	5,2	5,1	4,8	5,6
4C Ik had/heb niet de stemgerechtigde leeftijd / ik mocht (nog) niet stemmen	0,0	2,3	0,0	2,8
5A Niet te classificeren	6,9	4,8	4,8	3,5
5B Te weinig media aandacht / je hoort er weinig van / ik heb geen info ontvangen	6,9	8,9	16,7	14,0
5C Ik heb me er niet in verdiept / laksheid / vergeten / geen zin	5,2	4,2	4,8	4,9

Wat moet er gebeuren en wat kan de gemeente/provincie doen om twijfelaars alsnog te laten stemmen?

Hoofdcategorieën (R geeft hier het totaal aantal respondenten dat de vraag beantwoordt aan)

categorie	Gebeuren zeker stemmen PS N = 84 R = 81	%	Provincie doen zeker stemmen PS N = 86 R = 82	%	Gebeuren zeker stemmen GR N = 41 R = 39	%	Gemeente doen zeker stemmen GR N = 44 R = 40	%
1 Niets	0	0,0	7	8,1	1	2,4	3	6,8
2 Weet niet	12	14,3	12	14,0	10	24,4	7	15,9
3 Er moet meer informatie gegeven worden	40	47,6	39	45,3	15	36,6	19	43,2
4 Er moet meer aandacht zijn / aansprekende campagne	14	16,7	15	17,4	7	17,1	9	20,5
5 'Politici' moeten anders functioneren	2	2,4	3	3,5	1	2,4	2	4,5
6 Er moet ander / specifiek beleid gemaakt worden	2	2,4	3	3,5	2	4,9	1	2,3
7 Overig	14	16,7	7	8,1	5	12,2	3	6,8

Wat moet er gebeuren en wat kan de gemeente/provincie doen om twijfelaars alsnog te laten stemmen?

Subcategorieën (R geeft hier het totaal aantal respondenten dat de vraag beantwoordt aan)

Categorie	Gebeuren zeker stemmen PS N = 88 R = 81	%	Provincie doen zeker stemmen PS N = 88 R = 82	%	Gebeuren zeker stemmen GR N = 42 R = 39	%	Gemeente doen zeker stemmen GR N = 45 R = 40	%
1 Niets / ik ga sowieso niet stemmen	0	0,0	7	8,0	1	2,4	3	6,7
2 Weet niet / geen idee	12	13,6	12	13,6	10	23,8	7	15,6
3A Meer informatie in het algemeen / duidelijkheid / al dan niet over het 'nut'	20	22,7	23	26,1	6	14,3	12	26,7
3B Meer informatie over deze bestuurslaag	17	19,3	11	12,5	5	11,9	4	8,9
3C Meer informatie over de (deelnemende) politici en politieke partijen	6	6,8	4	4,5	4	9,5	3	6,7
3D Meer informatie over wanneer deze verkiezing is	1	1,1	2	2,3	1	2,4	1	2,2
4A Meer (media) aandacht / reclame / meer bekendheid	7	8,0	12	13,6	2	4,8	4	8,9
4B Campagne moet aansprekender, ik moet geprikkeld/geactiveerd worden, zorgen dat het gaat spelen, ik moet geïnteresseerd/overtuigd worden	7	8,0	4	4,5	5	11,9	5	11,1
5 'Politici' moeten anders functioneren / beter luisteren / we hebben betere politici nodig	2	2,3	3	3,4	1	2,4	2	4,4
6 Er moet ander/specifiek beleid worden gemaakt / er moet een specifieke politicus of partij opkomen voor mijn belangen mijn specifieke belangen moeten beter in het beleid tot uiting komen / door	2	2,3	3	3,4	2	4,8	1	2,2

politici beter opgepakt worden) / iets doen voor mijn buurt								
7A Niet te specificeren	8	9,1	5	5,7	1	2,4	3	6,7
7B Mogelijkheid van online stemmen	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
7C Ik moet me er zelf meer/beter in verdiepen	5	5,7	0	0,0	3	7,1	0	0,0
7D De kiesgerechtigde leeftijd moet omlaag	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
7E Ik moet meer tijd hebben / er moet langer gestemd kunnen worden / een vrije dag geven	1	1,1	2	2,3	1	2,4	0	0,0

Wat moet er gebeuren en wat kan de gemeente/provincie doen om niet-stemmers alsnog te laten stemmen?

Hoofdcategorieën (R geeft hier het totaal aantal respondenten dat de vraag heeft beantwoord aan)

Categorie	Gebeuren wel stemmen PS N = 99 R = 91	%	Provincie doen wel stemmen PS N = 97 R = 90	%	Gebeuren wel stemmen GR N = 80 R = 75	%	Gemeente doen wel stemmen GR N = 78 R = 77	%
1 Niets	24	24,2	30	30,9	20	25,0	31	39,7
2 Weet niet	8	8,1	10	10,3	7	8,8	6	7,7
3 Er moet meer informatie gegeven worden	31	31,3	24	24,7	14	17,5	12	15,4
4 Er moet meer aandacht zijn / aansprekende campagne	10	10,1	10	10,3	11	13,8	8	10,3
5 'Politici' moeten anders functioneren	9	9,1	10	10,3	12	15,0	9	11,5
6 Er moet ander / specifiek beleid gemaakt worden	4	4,0	7	7,2	4	5,0	5	6,4
7 Overig	13	13,1	6	6,2	12	15,0	7	9,0

Wat moet er gebeuren en wat kan de gemeente/provincie doen om niet-stemmers alsnog te laten stemmen?

Subcategorieën (R geeft hier het totaal aantal respondenten dat de vraag heeft beantwoord aan)

Categorie	Gebeuren wel stemmen PS N = 99 R = 91	%	Provincie doen wel stemmen PS N = 100 R = 90	%	Gebeuren wel stemmen GR N = 80 R = 75	%	Gemeente doen wel stemmen GR N = 79 R = 77	%
1 Niets / ik ga sowieso niet stemmen	24	24,2	30	30,0	20	25,0	31	39,2
2 Weet niet / geen idee	8	8,1	10	10,0	7	8,8	6	7,6
3A Meer informatie in het algemeen / duidelijkheid / al dan niet over het 'nut'	17	17,2	12	12,0	10	12,5	9	11,4
3B Meer informatie over deze bestuurslaag	10	10,1	12	12,0	2	2,5	0	0,0
3C Meer informatie over de (deelnemende) politici en politieke partijen	4	4,0	2	2,0	1	1,3	1	1,3
3D Meer informatie over wanneer deze verkiezing is	0	0,0	1	1,0	1	1,3	3	3,8
4A Meer (media) aandacht / reclame / meer bekendheid	9	9,1	10	10,0	5	6,3	4	5,1
4B Campagne moet aansprekender, ik moet geprikkeld/geactiveerd worden, zorgen dat het gaat spelen, ik moet geïnteresseerd/overtuigd worden	1	1,0	0	0,0	6	7,5	4	5,1
5 'Politici' moeten anders functioneren / beter luisteren / we hebben betere politici nodig	9	9,1	10	10,0	12	15,0	9	11,4
6 Er moet ander/specifiek beleid worden gemaakt / er moet een specifieke politicus of partij opkomen voor mijn belangen mijn specifieke belangen moeten beter in het beleid tot uiting komen / door	4	4,0	7	7,0	4	5,0	5	6,3

politici beter opgepakt worden) / iets doen voor mijn buurt								
7A Niet te specificeren	5	5,1	4	4,0	6	7,5	2	2,5
7B Mogelijkheid van online stemmen	2	2,0	1	1,0	1	1,3	1	1,3
7C Ik moet me er zelf meer/beter in verdiepen	2	2,0	0	0,0	2	2,5	1	1,3
7D De kiesgerechtigde leeftijd moet omlaag	2	2,0	1	1,0	1	1,3	1	1,3
7E Ik moet meer tijd hebben / er moet langer gestemd kunnen worden / een vrije dag geven	2	2,0	0	0,0	2	2,5	1	1,3

Redenen voor het niet-stemmen in het verleden van respondenten van 18 tot en met 27 jaar hoofdcategorieën

categorie	PS N = 95	%	GR N = 85	%
1 Gebrek aan kennis	21	22,1	11	12,9
2 Afkeer / gebrek aan interesse	12	12,6	7	8,2
3 Het nut er niet van zien	7	7,4	7	8,2
4 Praktische redenen	44	46,3	49	57,6
5 Overig	11	11,6	11	12,9

Redenen voor het niet-stemmen in het verleden van respondenten van 18 tot en met 27 jaar en van alle respondenten (subcategorieën) Zonder de categorie: 4c

categorie	Provincie				Gemeente			
	18-27 jaar N = 58	%	Alle respondenten N = 214	%	18-27 jaar N = 42	%	Alle respondenten N = 143	%
1A Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of niet gespecificeerd / 'het zegt me niet zoveel'	2	3,4	16	7,5	0	0,0	7	4,9
1B Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	9	15,5	38	17,8	3	7,1	8	5,6
1C Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van)	1	1,7	7	3,3	2	4,8	6	4,2

deze bestuurslaag / deze verkiezing								
1D Ik wist niet dat er verkiezingen waren	9	15,5	18	8,4	6	14,3	9	6,3
2A Afkeer van politiek / politici doen hun eigen ding / politici luisteren niet	1	1,7	10	4,8	0	0,0	13	9,1
2B Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd / 'ik houd me er niet mee bezig' / staat ver van me af	7	12,1	27	12,6	6	14,3	25	17,5
2C Geen interesse in (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag	4	6,9	13	6,1	1	2,4	2	1,4
3A Stemmen heeft geen nut, in het algemeen of niet nader gespecificeerd / 'stem heeft geen invloed'	3	5,2	11	5,1	3	7,1	9	6,3
3B Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag / (stemmen voor) deze bestuurslaag is niet belangrijk	4	6,9	11	5,1	4	9,9	11	7,7
4A Ik was weg / op vakantie / in het buitenland	4	6,9	9	4,2	4	9,9	9	6,3
4B Ik had geen tijd om te stemmen / was ziek	3	5,2	11	5,1	2	4,8	8	5,6
5A Niet te classificeren	0	0,0	5	2,3	0	0,0	4	2,8
5B Te weinig media aandacht / je hoort er weinig van / ik heb geen info ontvangen	4	6,9	10	4,8	2	4,8	5	3,5
5C Ik heb me er niet in verdiept / laksheid / vergeten / geen zin	4	6,9	19	8,9	7	16,7	20	14,0
5D Weet niet	3	5,2	9	4,2	2	4,8	7	4,9

Redenen van niet-stemmers bij de PS en de Gr om niet te stemmen voor de afgelopen Tweede Kamerverkiezing
Hoofdcategorieën

	Niet-stemmers Provinciale Staten (n=249)				Niet-stemmers gemeenteraad (n=188)			
	Wel gestemd TK (n=172)		Niet gestemd TK (n=76)		Wel gestemd TK (n=115)		Niet gestemd TK (n=72)	
categorie	Absoluut aantal	%	Absoluut aantal	%	Absoluut aantal	%	Absoluut aantal	%
1 Gebrek aan kennis	55	32,0	21	27,6	16	13,9	14	19,4
2 Afkeer / gebrek aan interesse	31	18,0	18	23,7	16	13,9	24	33,3
3 Het nut er niet van zien	12	7,0	10	13,2	9	7,8	11	15,3
4 Praktische redenen	46	26,7	13	17,1	47	40,9	15	20,8
5 Overig	28	16,3	14	18,4	27	23,5	8	11,1

Redenen van niet-stemmers bij de PS en de Gr om niet te stemmen voor de afgelopen Tweede Kamerverkiezing
Subcategorieën

	Niet-stemmers Provinciale Staten (n=254)				Niet-stemmers gemeenteraad (n=189)			
	Wel gestemd TK (n=177)		Niet gestemd TK (n=76)		Wel gestemd TK (n=116)		Niet gestemd TK (n=72)	
categorie	Absoluut aantal	%	Absoluut aantal	%	Absoluut aantal	%	Absoluut aantal	%
1A Gebrek aan kennis over de politiek in het algemeen of niet gespecificeerd / 'het zegt me niet zoveel'	7	4,0	9	11,8	3	2,6	4	5,6
1B Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	33	18,6	5	6,6	4	3,4	4	5,6
1C Gebrek aan kennis over (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag / deze verkiezing	6	3,4	1	1,3	4	3,4	2	2,8
1D Ik wist niet dat er verkiezingen waren	11	6,2	6	7,9	6	5,2	3	4,2

2A Afkeer van politiek / politici doen hun eigen ding / politici luisteren niet	2	1,1	8	10,5	4	3,4	9	12,5
2B Geen interesse in het algemeen of niet gespecificeerd / 'ik houd me er niet mee bezig' / staat ver van me af	18	10,2	9	11,8	11	9,5	14	19,4
2C Geen interesse in (politiek/bestuur van) deze bestuurslaag	12	6,8	1	1,3	1	0,9	1	1,4
3A Stemmen heeft geen nut, in het algemeen of niet nader gespecificeerd / 'stem heeft geen invloed'	1	0,5	10	13,2	0	0,0	9	12,5
3B Zie het nut niet van (stemmen voor) deze bestuurslaag / (stemmen voor) deze bestuurslaag is niet belangrijk	11	6,2	0	0,0	9	7,6	2	2,8
4A Ik was weg / op vakantie / in het buitenland	7	4,0	2	2,6	6	5,2	3	4,2
4B Ik had geen tijd om te stemmen / was ziek	9	5,1	2	2,6	6	5,2	2	2,8
4C Ik had/heb niet de stemgerechtigde leeftijd / ik mocht (nog) niet stemmen	31	17,5	9	11,8	35	30,2	10	13,9
5A Niet te classificeren	3	1,7	2	2,6	3	2,6	1	1,4
5B Te weinig media aandacht / je hoort er weinig van / ik heb geen info ontvangen	7	4,0	3	3,9	5	4,3	0	0,0
5C Ik heb me er niet in verdiept / laksheid / vergeten / geen zin	13	7,3	6	7,9	13	11,2	7	9,7
5D Weet niet	6	3,4	3	3,9	6	5,2	1	1,4

*Redenen om wel te hebben gestemd van respondenten met een lage- en middelbare opleiding
hoofdcategorieën*

Categorie	TK N =	%	PS N =	%	GR N =	%
1 Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	213		90		110	
	65	30,5	23	25,6	24	21,8
2 Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	25	11,7	19	21,1	16	14,5
3 Wil mijn mening laten horen	21	9,9	6	6,7	3	2,7

4 Stemmen is een recht	44	20,7	18	20,0	23	20,9
5 Stemmen is een plicht	15	7,0	6	6,7	6	5,5
6 Stemmen is een gewoonte	7	3,3	6	6,7	6	5,5
7 Eigenschappen specifieke bestuurslaag	9	4,2	7	7,8	28	25,5
8 Overig	27	12,7	5	5,6	4	3,6

Redenen om niet te hebben gestemd van respondenten met een lage- en middelbare opleiding hoofdcategorieën

categorie	TK N = 58	%	PS N = 145	%	GR N = 128	%
1 Gebrek aan kennis	3	5,2	36	24,8	17	13,3
2 Afkeer / gebrek aan interesse	22	37,9	28	19,3	29	22,7
3 Het nut er niet van zien	11	19,0	17	11,7	17	13,3
4 Praktische redenen	17	29,3	44	30,3	45	35,2
5 Overig	5	8,6	20	13,8	20	15,6

Redenen om wel te hebben gestemd van respondenten met een hoge opleiding hoofdcategorieën

Categorie	TK N = 273	%	PS N = 166	%	GR N = 204	%
1 Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	87	31,9	40	24,1	59	28,9
2 Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	35	12,8	16	9,6	23	11,3
3 Wil mijn mening laten horen	19	7,0	14	8,4	9	4,4
4 Stemmen is een recht	61	22,3	29	17,5	31	15,2
5 Stemmen is een plicht	20	7,3	23	13,9	16	7,8
6 Stemmen is een gewoonte	22	8,1	13	7,8	9	4,4
7 Eigenschappen specifieke bestuurslaag	17	6,2	17	10,2	49	24,0
8 Overig	12	4,4	14	8,4	8	3,9

Redenen om niet te hebben gestemd van respondenten met een hoge opleiding hoofdcategorieën

categorie	TK N = 18	%	PS N = 94	%	GR N = 55	%
1 Gebrek aan kennis	4	22,2	38	40,4	12	21,8
2 Afkeer / gebrek aan interesse	6	33,3	18	19,1	9	16,4
3 Het nut er niet van zien	3	16,7	5	5,3	3	5,5
4 Praktische redenen	4	22,2	13	13,8	16	29,1
5 Overig	1	5,6	20	21,3	15	27,3

Redenen om wel te hebben gestemd van respondenten die geen werk hebben hoofdcategorieën

Categorie	TK N = 168	%	PS N = 112	%	GR N = 123	%
1 Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	49	29,2	29	25,9	33	26,8
2 Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	28	16,7	20	17,9	23	18,7

3 Wil mijn mening laten horen	13	7,7	5	4,5	4	3,3
4 Stemmen is een recht	35	20,8	18	16,1	19	15,4
5 Stemmen is een plicht	13	7,7	10	9,9	7	5,7
6 Stemmen is een gewoonte	11	6,5	9	8,0	7	5,7
7 Eigenschappen specifieke bestuurslaag	4	2,4	10	8,9	25	20,3
8 Overig	15	8,9	11	9,8	5	4,1

Redenen om niet te hebben gestemd van respondenten die geen werk hebben hoofdcategorieën

categorie	TK N = 25	%	PS N = 59	%	GR N = 49	%
1 Gebrek aan kennis	2	8,0	13	22,0	5	10,2
2 Afkeer / gebrek aan interesse	10	40,0	18	30,5	14	28,6
3 Het nut er niet van zien	4	16,0	2	3,4	3	6,1
4 Praktische redenen	6	24,0	18	30,5	20	40,8
5 Overig	3	6,0	8	13,6	7	14,3

Redenen om wel te hebben gestemd van respondenten die werken hoofdcategorieën

Categorie	TK N = 324	%	PS N = 148	%	GR N = 194	%
1 Wil iets bereiken / invloed uitoefenen	106	32,7	35	23,6	50	25,8
2 Belang van meedoen / verkiezingen / democratie	32	9,9	15	10,1	15	7,7
3 Wil mijn mening laten horen	27	8,3	15	10,1	8	4,1
4 Stemmen is een recht	70	21,6	29	19,6	35	18,0
5 Stemmen is een plicht	23	7,1	19	12,8	15	7,7
6 Stemmen is een gewoonte	18	5,6	11	7,4	8	4,1
7 Eigenschappen specifieke bestuurslaag	22	6,8	15	10,1	53	27,3
8 Overig	26	8,0	9	6,1	10	5,2

Redenen om niet te hebben gestemd van respondenten die werken hoofdcategorieën

categorie	TK N = 49	%	PS N = 176	%	GR N = 132	%
1 Gebrek aan kennis	4	8,2	59	33,5	23	17,3
2 Afkeer / gebrek aan interesse	16	32,7	26	14,8	22	16,7
3 Het nut er niet van zien	10	20,4	19	10,8	17	12,9
4 Praktische redenen	16	32,7	40	22,7	42	31,8
5 Overig	3	6,1	32	18,2	28	21,2